

■■■ FEHÉR FERENC ■

Fehér Ferenc (Nagyfény, 1928. augusztus 3. – Újvidék, 1989. július 31.) író, költő, műfordító, szerkesztő. A szabadkai gimnázium befejezése után Újvidéken a *Iffjúság* hetilap irodalmi rovatának szerkesztője (1949–1952), a Testvériség–Egység Könyvkiadó (1952–1953), majd az Újvidéki Rádió munkatársa lett (1953–1959). 1960-tól nyugdíjba vonulásáig (1988) a *Magyar Szó* irodalmi rovatát szerkesztette. Szerb, horvát, macedón, albán, szlovén szerzők verseit, novelláit, regényeit és hangjátékait fordította.

Elismerései: *Híd* Irodalmi Díj (1966); Jovan Jovanović Zmaj-díj (1972); Bazsalikom Műfordítói Díj (1975); Senteleky Kornél Irodalmi Díj (1985); *Üzenet*-díj (1984); a Magyar Népköztársaság Csillagrendje (1989).

Legfontosabb kötetei: *Jobbágyok unokái. Versek* (1953); *Álom a dűlőutak szélén. Versek* (1956); *Ővig a földbe ásva* (1959); *Bizó szerelemmel* (1962); *Felhőjáték. Jugoszláv költők verseiből* (1963); *Esővárók* (1964); *Delelő. Válogatott versek* (1966); *Szeptemberi útravaló. Gyermekversek* (1968); *Hazavezérlő csillagok. Naplójegyzetek* (1970); *Egy kiskirály kunyhójából* (1972); *Szabadkai diákéveim. Emlékezések* (1972); *A kőkecske titka. Regény* (1972); *Vasfű* (1973); *Ispovesti saputnika* (1977); *Madarak folyója. Harminc év verseiből* (1978); *A madár árnyéka. Harminc év versfordításaiból* (1978); *Do pasu v zemlji* (1981); *Egyazon ég alatt. Esszék és jegyzetek* (1984); *Vándorfelhők. Versfordítások* (1985); *Vállalt világ. Esszék és jegyzetek* (1988); *Akác és márvány. Válogatott versek* (1989); *Erdőtlen erdő. Válogatott versek és kommentárok* (1995); *Krumpli Karcsi és társai. Zsengék* (2001).

Az interjú 1984 májusában készült. Részlete elhangzott az Újvidéki Rádió *Együtt* című műsorában 1984. június 4-én.

■■■ PORTRÉ ■

Övig a földbe ásva. Ez volt az első meghatározás, amit Fehér Ferenc jellemzésére egy olyan embertől hallottam, akinek megbíztam az értékítéletében. Maga a szerző is rendkívül találonak érezhette, mert egy verse, egy versciklusa és egy verseskötete címének is adta, a verset minden gyűjteményes kötetébe beválogatta. Mások is így lehettek vele, hiszen a vers számtalan antológiában szerepel, és sok nyelvre lefordították.

Magát az eseményt, amely a gondolat kiindulópontját jelentette, *Bölcső* című 1975. november 13-án keltezett versében Fehér Ferenc így írta le:

*Apám készült hogy beásson
Anyám elfordult ne lásson
Két éve még a méhében
Most meg feles föld mélyében*

*Engem már nem is akartak
Most mégis gonddal takartak
Felhőhantokon hátráltak
Nagy fényességgé átváltak*

*Bölcsőmben két sukknnyi vermemben
Göngyölegükbe dermedten
Táltos szelekkel lebbentem
Földönfutóvá nem lettem¹*

A földön dolgozó szülők a gyereket a mezsgyén beássák, hogy ne kóboroljon el: ez védelem és kiszolgáltatottság is egyben. E kettősség tudatára már a nevezett vers is utal a következő sorokkal:

*Kik itthagytatok e mezsgyeszéken,
már titeket átkozzon, dicsérjen
földből vett, földszín szavam.²*

De mire Fehér Ferencben megerősödött helyzetének ilyen önértékelése, a belőle eredő kettősség, amelynek hol az egyik, hol a másik összetevője kerül előtérbe, már szinte pályájának felére

¹ *Bölcső*. In Fehér Ferenc: *Madarak folyója*. Újvidék, 1978, Forum, 354.

² *Övig a földbe ásva*. In Fehér Ferenc: *Madarak folyója*. Újvidék, 1978, Forum, 146.

érkezett. A tudatosodásnak ezt a pillanatát *Emlékek, sejtelmek* című jegyzetében ragadta meg.

„Amikor 1958 decemberében elindultam arra az első külföldi utamra, Steinitz Tibor szerkesztő a kiadóban lelkemre kötötte: vissza ne jöjjek anélkül, hogy rögtön asztalára nem teszem készülő verseskötetem címét. A könyv már régen elkereszteletlenül állt ott a nyomdában. A Rue de Chabrol 10. alatt, egy igénytelen kis szállodai szobában, az első este, abból a távolságból az jutott eszembe, hogy apám rám terítette kurta télikabátját a föld végén, s én összekuporodtam abban a gödörben, mert hideg koratavaszi szél fújt. Övig a földbe ásva. Tudtam már, hogy ezzel a címmel megyek haza Párizsból... S most ljubljanoi szlovén kötetem fedőlapjáról néz rám: *Do pasu v zemlji. Övig a földben*. Vili Vrhovec szlovén grafikus nem a kisgyerekkori szántóföldi gödröt rajzolta oda ljubljanoi könyvem fedőlapjára; nem azokat a szegényparaszti leleményből ásott, gyerekőrző fedezékeket látta maga előtt, amelyekbe beleültettek bennünket jó szüleink, nehogy elkészüljünk, mint a boci vagy a bárány; csak a föld melegítsen, a széltől óvjon, míg ők hajtják a sort az idegen szántóföldön. A szlovén grafikus képzeletében céllövő-táblák emberalakjai merevednek bele ebbe a földbe könyvem fedelén. Az árnyalakok várják a golyót. Lőtéren vagyunk. Sistakon – ahogyan a napnyugati ugarokban mondták gimnazista koromban. Ez a golyóváró kiszolgáltatottság a szlovén művész látomásában nem pontos ugyan, de jó. Egyfajta telitalálat. Mert aki arra vetemedik, hogy kiáll az irodalmi megfogalmazás és a nyomtatott betűs feltárulkozás irodalmi szérújére, az számítsen a röpködő lövedékekre is.”³

Két évvel későbbi jegyzetében viszont az emlék másik aspektusa került előtérbe.

„A Forum egyik első kiadványaként készült az *Övig a földbe ásva*. B. Szabó György Golnikról írt, márciusi levele is arra emlékeztetett, hogy csakugyan minden más elkészült már.

■

³ Emlékek, sejtelmek. *Magyar Szó*, 1982. január 16. 13. ua. in Fehér Ferenc: *Egyazon ég alatt*. Újvidék, 1984, Forum, 9.

»Körülbelül 20 nappal ezelőtt eljuttattam Steinitznek a borító- és fedőlaptervet. Tibi már megkapta, sőt ki is fizette – és feleségemen át azt üzentte, hogy igen meg van elégedve. Nagyon érdekelne a véleménye, és ezért arra kérem, hogy keresse fel Tibit, nézze meg a tervemet és írja meg mielőbb a véleményét. Ha esetleg valamivel nincs megelégedve, ha javaslata lenne – írja meg azt is, és ha Tibi is hajlandó egy kicsit várni – megpróbálok ennek is eleget tenni. Én egy szép, dekoratív, nyugodt grafikai megoldást választottam – színben is – egy vajdasági tájjal a borítólapon és napraforgókkal a fedőlapon. Érdekel véleménye, levelét várom...« Első párizsi éjszakámon kivert kutyának éreztem magamat abban az idegenségben, s a rideg, csúnya kis szállodai szoba elől az édesapám ásta, kisgyerekkori gödörbe bújtam, a topolyai határban, a Juhászok hídjának tájékán. Apám rossz télikabátját is rám terítette, fölöttem fújhatott már a hideg szél, de most már csak derékig fogadott be a föld. Övig voltam a földbe ásva... Így született meg a Forum egyik első kiadványának a címe. Mert erről van szó, s nem a személyes emlékekről.»⁴

Hogyan jutott el Fehér Ferenc eddig a pontig? 1928-ban született egy Nagyfény környéki nagygazda birtokán lévő cselédlakásban. Szülei nagy nincstelenségben éltek, de mégis össze tudtak kuporgatni annyit, hogy telket vehettek, és felépítették rá saját házukat.

*Éjjel szakajtót font, nádat vágott nappal,
Kis ceruzával noteszlapon számolt,
És mondta anyámnak: „Nézd, itt lesz az ablak,
S benne muskátli, ha lesz még egy lányod...”
Ilyenkor szűk volt a kis cselédszoba,
Mert csorduló szerelmük nem fért oda.*

*Nem is volt egyebük – tán csak ez az álom,
Hogy kölcsönpénzen kapnak majd egy portát,
Amin építenek, még az évben, nyáron,
Bár a gerendát szálanként is hordják.*

⁴ Író – könyvvel a hóna alatt... *Magyar Szó*, 1984. január 7. 16. ; Ua. in Fehér Ferenc: *Egy-azon ég alatt*. Újvidék, 1984, Forum, 160–161.

*S minden szentgyörgynapkor ház elé ülnek,
Máskor, ha nem is – akkor oda ülnek...*

*Míg így játszott velük a könnyű képzelet,
Izmos suhancként ott termett a tavasz;
Pipaccsal lázított, fecskével sürgetett,
csak apám értette, hogy mit is akar.
Szegényes motyónkat szekérra rakta,
S mentünk, míg utánunk lesett a gazda.*

*Tornyos lett a kocsi, elfért rajta minden,
Kontyába tűzve még a meszelő is –
Vállán két kis bátyám kurtaaljú ingben.
„Le ne essetek, jaj, isten őrizz!”
Kialtott anyám, fejem eltakarva
És kocogott, hogy apám el ne hagyja...*

*Baljában kisedény kukoricát rázott,
Csalta kocsink után kis malackánkat.
Ahogy tünedeztek a cselédlakások,
Egyre pirosabb lett arca anyámnak.
S hogy a falunál elértük a dombot,
Apámmal együtt hálaistent mondott...*

[...]

*Anyám mind eladta pehelyszép vánkösát,
S lányujjon csipkézett, lengyolcs ingeit...
Apám szakállal járt, akár egy ős kozák,
S egy pálinka-pénzt hat hétig zsebbe' vitt.
Mégis, hogy végtére kész lett házuk,
Az adósok gondja vetette ágyuk.⁵*

A háború után annyival javult a helyzetük, hogy ők is kaptak valamennyi földet, de még mindig jórészt napszámból éltek.

„Apánk még mindkét lábát szilárdan megvetette a földön, de az legtöbbször fősvény, kegyetlen maradt hozzá; szárazság,

5 Fehér Ferenc: Jobbágyok unokái. *Híd*, 1951. 9. 555–556.

jégverés pusztította keservesen megmunkált árendás földjeit; az az egy-két hold agrárföld pedig, amit többgyerekes, nincstelen napszámosként a háború után kapott, olyan messze esett a falutól, hogy az ember a lelkét kigyalogolta, mire oda kijutott. A szántatás, a fuvaroztatások (honnan is lett volna egy újdonsült agrárosnak kocsija, lova, ekéje, szerszáma) olyan adósságokba sodorták, hogy a soványka föld soványka terméséből nem győzte aztán visszafizetgetni. Csak a legszigorúbb, legbeosztásosabb életmód menthette meg a családot az eladósodástól, s apánk e tekintetben nem ismert kíméletet.”⁶

Törekvők voltak tehát, és a betű sem volt számukra ismeretlen. Fehér többször is leírta első találkozását a könyvvel versben...

*Titkot hozott egyszer, késő téli estén
Édesanyám szegény ócska karkosárban –
Három szelíd könyvet kendőjébe rejtván.
(Náluk’ izgatóbbat, szebbet sohse láttam.)
Apámat csodáltam, mert a sorok furcsa,
Pici zárainak tudta, mi a kulcsa.⁷*

... és prózában is:

„Kálmán bácsiék sarkán egy meleg emlék tódult fel bennem: tőlük hozta anyám a gályarabról szóló csodálatos, izgalmas olvasmányt, amit apám hosszú téli esteken fennhangon olvasott a bandázó jószomszédoknak, s amit nagybetegen, makacsul követeltem később, hogy negyven fokos lázban próbáljak újra átélni egy vissza nem idézhető olvasmányélményt. Kilencéves voltam, s anyám aggódó szívvel tette ágyamra a karkosárban, letakarva hozott három vaskos kötetet, de már talán a harmadik oldalnál lángra lobbantak betűi szemem száraz tüzetől... A *Kis lord* című második jutalomkönyvet, Bakay Pál gyöngybetűs tanítói dedikálásával, unottan toltam félre, s csak az forrósított át, az a tudat, hogy külön az én kedvemért, énmiattam írta be a tanító úr azokat a szép sorokat...”⁸

⁶ Fehér Ferenc: Négy nap és egy élet. *Híd*, 1961. 10. 839–840.

⁷ Fehér Ferenc: Jobbágyok unokái (részlet a 2. részből). *Híd*, 1953. 3. 177.

⁸ Fehér Ferenc: Négy nap és egy élet. *Híd*, 1961. 10. 840.

Tanították a fiukat, aki 1944 őszén iratkozott be a verbászi gimnáziumba, majd a következő év elején átiratkozott Szabadkára. Szülei ezért minden áldozatot meghoztak.

„Egy szó nélkül adták oda élösködő, a falusi szülőkből csak a »zsiros, bűdös parasztot« látó városi gazdasszonyaimnak egész évi munkájuk gyümölcsét, csakhogy folytathassam tanulmányaimat.”⁹

Egész helyzete markánsan meghatározta „osztálybesorolását”, és rögtön felfedezték tehetségét is. Amikor 1947. május 28-án a szabadkai Népkör népegyetemi alosztálya megszervezte a fiatal írók és költők szerzői estjét, Pap József, Zvetyel Antal (későbbi művésznéven Zákány Antal, a korabeli újságokban Felcser), Gellér Tibor és Dévavári Zoltán társaságában lépett fel.¹⁰ A *Híd* 1947 augusztusában közölte *Józsi* című novelláját, és Fehér Ferenc visszaemlékezése szerint ezt követően hívták meg egy kultúrpolitikai tanácskozásra a Jugoszláviai Magyar Kultúrszövetség szabadkai székházába. Ott találkozott először Gál Lászlóval.

„1947. november 2-án láttam őt először, a Jugoszláviai Magyar Kultúrszövetség szabadkai, Dobanovačka utcai előkelő székházában, azon az írói értekezleten, ahova a gimnazista írósvölvényt az az évi augusztusi *Híd*-ben közölt *Józsi* című novellája jóvoltából hívták meg...”¹¹

Maga a *Józsi* című elbeszélés már tartalmazta annak az életérzésnek, élethelyzet érzékelésnek a nyomát, ami aztán majd az „övig a földbe ásva” képletben bontakozik ki. *Józsi*, az árva cseléd sóvárogva tekint a város felé. Egy öreg zsidó szokott időnként onnan odavetődni.

„Hosszan nézett egy irányba, túl a kukoricásokon, arra, amerre a vándorzsidó szokott eltűnni, amikor ment a városba. Tőle hallott meg egyet s mást a városról és szomszédosan itta be lelke a vén ember minden szavát. Most megérezte, hogy ezen a dél-

⁹ Fehér Ferenc: Négy nap és egy élet. *Híd*, 1961. 10. 840.

¹⁰ *Magyar Szó*, 1947. május 27. 4.

¹¹ Fehér Ferenc: Egy nyolcsoros vers és egy tartozás. *Híd*, 1976. 7–8. 828.

utánon is találkozni fog az öreggel. Az öreg ócskásnak tetszett a kis kanászygyerek roppant érdeklődése és arra vezetvén útja, nem sajnált egy-egy negyedórát a fiútól. [...] Nyugatról langyos szél közeledett s megropogtatta a sárguló kukoricaleveleket. A malacok beleszaglásztak a füledt levegőbe s elröfentették magukat. Aztán gyerekes csintalansággal szaladgálni kezdtek össze-vissza a kazalok közül. – Ne malac, ne! – kiáltotta Józsi csak úgy szokásképpen és felemelkedve, megropogtatta gyenge csontjait. Vékony gyerekhangja elfulladt a sűrű levegőben s talán a harmadik kukoricáig sem hatolt.

A hosszan kígyózó dülő-út messzeségében meglátta az ócskás csacsiját, azután a kis kordét és legvégül már a vén ember szakállas arcát is tisztán kivette a messzeségből. Az olajozatlan kerekék csikorgása bántóan sírt a süket csendben. Józsi kint állt a dülő-út szélén. A kis igavonó szinte felszólítás nélkül torpant meg előtte. Mintha tudta volna, hogy a kis kanászygyerekkel való találkozás is egy eperfát, vagyis egy rövidke pihenőt jelent a hosszú úton.

Az ócskás nagyon fáradtnak, levertnek látszott. [...] – Utoljára találkozunk kisöreg! ... Messzire megyek, nagyon messzire... Nincs már mit keresnie a vén Izsáknak ezen a tájon... [...] Már a gyepelőt fogta keze, amikor elnézve Józsi feje felett ismét megszólalt: – Ne kívánozz, fiam a városba!... Hazudtam neked mindig... Hazudtam neked mindig... Ne menj a városba, rossz emberek laknak ottan...”¹²

Józsi az öreg zsidó távozása után ezen töprengve elszundított, és eközben az őrzésére bízott malacok elkóboroltak. Amikor felébredvén ezt észrevette, rémülten ment haza.

„Elkészült a legrosszabbra. Talán elzavarja a gazdája, talán a bérét veszi el, de az is lehet, hogy kitöri a derekát. Önkénytelenül is odanyúlt derekához és megtapogatta. Sötét lett, mire nagy szívszorongva a tanya elé ért. Gazdája hangját hallotta az istálló felől. Őt kereste káromkodva. A kutyák boldog csohogással, viháncolással fogadták. A gazda odanézett s dühösen rontott neki: Az anyád istenibe’ mászkáltá’! ... A malacok rég’ hazagyüttek, te meg csavarogsz ebbe’ a dologidőbe’?!... Úgy vágta nyakon Józsit,

¹² Józsi. *Híd*, 1947. 8. 639–640.

hogy felhentergett. Úgy maradt elnyúlva a porban és remegve várta az ütlegeket. Azok késtek. Persze, hiszen a malacok megvannak, hazajöttek az édes kis jószágok! Csakha hazajöttek... Feküdt a porban. Arcát könnyek szántották végig. Messziről cséplőgép muzsikált, zümmögött feléje fájdalmasan, búsan és mégis mindent megbocsátó édesanyás babusgatással. Föülts és egy szó szakadt fel melléből: Édesanyám!¹³

Lám, a városnak már a gondolatától is milyen nagy baja származott! A verés leírásának Fehérnél több, és az itteninél sokkal kegyetlenebb változata is van.

„Valahol vertek egy gyereket és az úgy vonított éppen, mint a Bobi, amikor apja egyszer (épp akkor verte el a jég a termést) beszorította a gang sarkába és addig verte a vaslapáttal, míg ők négyen, gyerekek, szűkölni nem kezdtek, emlékszik még, Bobi egyé vált az ő szűkölésükkel és tört lábakkal hasoncsúszott apja lábához s aztán nem látták többé.”¹⁴

Magát a megélt eseményt pedig így rögzítette:

„Volt egy kis fehér, selymesszőrű kutyusunk otthon, a háznál. Én hoztam, diáksapkámba ültetve, a csösztől. Velem járt ki a dinnyeföldre a vastag nyári porban, leste kapunyitó mozdulatomat, ha indultam vagy megtértem, s velem jött volna a világ végére is. Velem szenvedett a dinnyeföldi kunyhó tányérrózsás, afrikai izzású magányában, és kivájt görögdynyehéj volt közös ivóserlegünk. Egyszer aztán rágyújtottam a katlant. Ott szundikált észrevétlen a kihűlt pernyében, s befojtottam a katlanba tömött szalmával meg szárízikkal. Pörköltén, égett szemekkel, vinnogva ugrott elő a lángokból s ment neki mindennek. Hagytam, hogy apám addig verjen, míg csak vonaglani tudok a folyosó mázolt földpadlóján... S amikor már apám is otthagytott, tehetetlenül, egyszer csak arra eszméltem föl, hogy az én hályogos tekintetű kutyám nyaldossa a kezemfejét. Sohasem írtam meg, mert nem hasonlíthattam

¹³ Uo. 641.

¹⁴ Fehér Ferenc: *Első szerelem. Híd*, 1957. 6. 360.

össze az apámból kirobbanó ösztönös dühöt, tehetetlenséget annak az állatnak az irgalmasságával és »megbocsátásával«.»¹⁵

Amikor 1949 júniusában érettségizett a szabadkai gimnáziumban és ősszel Újvidéken beiratkozott a Pedagógiai Főiskolára, már kultúrpolitikai tekintély és perspektivikus költő volt. 1949. december 17-én a *Híd* szerkesztősége által szervezett irodalmi vitaesten magabiztosan „azt hangoztatta, hogy irodalmunknak a valóságot kell ábrázolnia”. De melyik valóságot?

„A mai írásoknak a mai valóságot. A mi realitásunkba pedig még beletartoznak a különböző reakciós alakok, a szocialista építés ellenségei is. Lehetetlen követelmény tehát az, hogy akik ma írnak azok csak traktoristákról, diadalmasan pőfékelő traktorokról és élmunkásokról írjanak.»¹⁶

Mint feljegyezte, „1949. augusztus 15-én, a Belgrád–zágrábi Autóút építéséről úgyszólván egyenesen Újvidékre kerültem”.¹⁷ Az *Ifjúság Szava* munkatársa, Tomka Gábor főszerkesztő jobbkeze lett, és csakhamar a *Híd* szerkesztőbizottságába is bekerült. Amikor 1950 elején Olajos Mihály után a folyóirat felelős szerkesztőjének Ernyes Györgyöt nevezték ki, ő pedig az áprilisi szám összeállítására B. Szabó Györgyöt kérte fel, Fehér Ferenc már ott volt a főmunkatársak között.¹⁸

Tudjuk, a fiatal szerzők munkáiból összeállított szám mekkora ellenállást váltott ki az öreg „forradalmárok” körében, akikben

¹⁵ Fehér Ferenc: Írói adósságaim. *Híd*, 1959. 11. 896.

¹⁶ (Szerk.): Széjgyezetek vita-estünkről. *Híd*, 1950. 1–2. 83.

¹⁷ Fehér Ferenc: Egy nyolcsoros vers és egy tartozás. *Híd*, 1976. 7–8. 828.

¹⁸ Major Nándor így emlékszik a körülményekre: „A fiatal magyar irónemzedék akkor már kialakulófélben volt, de még nem volt kikristályosodott, tudatosan vállalt elképzelése. Később is csak tessék-lássék hangolódott össze; törekvésében túltengett az ösztönösség. Az *Ifjúság Szava* című hetilap szerkesztősége köré tömörült. Több tagja – Fehér Ferenc, Bori Imre, Tomán László – magyar szakos főiskolásként B. Szabó György tanítványa volt. Egyikük-másikuk már szerepelt a *Híd*-ban. Nem tudom, hogy tanítványai közül B. Szabó kit s miként vont be a szerkesztésbe. [...] Akárhogy volt, a fiatalok állítólagos alkalmi szerkesztőségének összetételét s munkájának mikéntjét soha senki sem fedte fel. Tölem Fehér Ferenc kért kéziratot.” (Major Nándor: Kényszerhelyzetben árnyalatokért – Az áprilisi *Híd* és a körülmények. *Híd*, 2010. 10. 35.)

B. Szabó György bevezetőjének már a címe (*Az új nemzedék hangja*) is felerősítette a félelmet, hogy az ő idejük múltófélben van. A legdurvább politikai inszINUÁCIÓKKAL hozakodtak elő, nem kímélve Fehér Ferencet sem, akinek e számban két verse jelent meg. A *Bocsássatok meg* címűben ezt írta:

*Ülök egy mesgyekarón. Arcom már barnára
nem cserzik nyilazó kánikulai fények, –
s lám, a kaszások már meg sem ismernének.*

*Piros kendők hívogató foltja hajlong tört tarlók
könnyező, aranyszín tálján, –
Fordulj napnyugatnak, öcskös,
fuss, és sírjad el árva csöszkunyhók hűvösében
terhes nincstelenséged esti imáját...¹⁹*

Gál László, aki a leghevesebben támadta az akkor fellépő fiatal nemzedéket, e vers pesszimizmusát vetette Fehér Ferenc szemére:

„Hogy minek örülni? Ezt Fehér Ferenc ne kérdezze tőlem – én úgy tudom, hogy ő szegény, földtelen paraszti szülők gyermeke, akinek apja az új Jugoszláviától kapott földet, s aki maga az új Jugoszláviában végezte el a gimnázium felső osztályait és itt lett főiskolai hallgató. Talán ez is igazság, talán nem is »rész igazság« és talán olyan igazság is, aminek még egy fiatal költő is örülhetne.”²⁰

Különösen alkalmasnak mutatkoztak az ideológiai megbélyegzésre Fehér Ferenc másik versének azok a sorai, amelyek szerint:

*S ha lehullok egy lányra,
örökre sebzem meg,
[...]
Az arcom, az arcom mindig rezzenéstelen,
hogyha megtöröm barbár közönnyel
szerelme tükrének símaságát...*

¹⁹ Fehér Ferenc: *Bocsássatok meg*. *Híd*, 1950. 4. 201. Ua. in Fehér Ferenc: *Madarak folyója*. Újvidék, 1978, Forum, 24.

²⁰ Gál László: *Eltévedt fiatalok*. *Dolgozók*, 1950. május 19.

*És kínjában mindig ott ég az
én beteges barna bénaságom.*²¹

Erre az utolsó sorra több bíráló is kitért. Végül Gál az egész fiatal írónemzedékről alkotott véleményét így összegezte:

„Különben pedig az én hitem szerint nagy baj van az olyan ifjúsággal, amely a forradalom éveiben is menekül a forradalomtól. Láttam már húsz évest, aki akkor forradalmár volt, később kispolgár, még később ellenforradalmár [...] De aki már húszéves korában az (irodalmi) ellenforradalomnál kezd, az minden valószínűség szerint megmarad – és nem csupán az irodalmi ellenforradalomnál. Az összefüggések logikája kérlelhetetlen. Az ifjúsági *Híd* megjelenése után rendezett vitaesten, mentségként, az is szóba került, hogy ez az ifjúság még Németh Lászlótól és Féja Gézától tanult. Aki pedig tőlük tanult, nagyon vigyázzon, mert: »Németh László a Kodolányi kezét fogja, Kodolányi az Erdélyi Józsefét, Erdélyi József a Rajniss Ferencét, Rajniss Ferenc az Imrédy Béláét, Imrédy Béla a...«”²²

Major Nándor visszaemlékezésében ezzel kapcsolatban megjegyezte:

„Gál nem jelezte, hogy kitől vette az idézetet. Elárulom: Kállai Gyulától, a háború utáni magyar külügyminisztertől. Az idézet végére, a három pont helyére természetesen Szálasi Ferenc neve kívánczolt. Így az egész fiatal írónemzedéket a háborús bűnös Szálasi Ferencsel hozta kapcsolatba. Elképzelhetetlen, hogy ne tudta volna: ilyen súlyos váddal teljes politikai diszkvalifikálásukat szorgalmazza.”²³

De az öregeknek sejtteniük kellett volna, hogy nem áll nyereségre ügyük, ha az ilyen durva vádaskodásnak sem lett fogantatója. Néhány évvel korábban az ennél enyhébb nyilvános bírálat is a közéletből, mi több, a munkahelyről való eltávolítás biztos előjele

²¹ Fehér Ferenc: Panaszos dal. *Híd*, 1950. 4. 211–212.

²² Gál László: Eltévedt fiatalok. *Dolgozók*, 1950. május 19.

²³ Major Nándor: Kényszerhelyzetben árnyalatokért. Az áprilisi *Híd* és a körülmények. *Híd*, 2010. 10.

volt. Most viszont megjelent Újvidéken Sinkó Ervin, a zágrábi székhelyű Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia tagja, Miroslav Krleža támogattja, aki védelmébe vette az áprilisi *Híd* szerzőit, köztük Fehér Ferencet is. A „beteges barna bénaóság” kifejezéssel kapcsolatban neki is volt annyi kifogása, hogy Ady-utánzatnak minősítette.

Amikor egy évvel később a *Híd* tanácsa értekezletet tartott a folyóirat előző évfolyamának elemzésére, a szintén az áprilisi *Híd*-ban debütáló Bori Imre kijelentette: Fehér Ferenc lesz az egyedüli vajdasági költő, aki majd „betör” az egyetemes magyar irodalomba.²⁴

Az öregek tettek még egy kísérletet domináns pozíciójuk megőrzésére aképpen, hogy az „egységre” hivatkozva Zomborban 1951. szeptember 4–5-én irodalmi találkozót szerveztek, amelyen a 15 résztvevő egyrészt megállapodott abban, hogy „íróink sajátos vajdasági öntudat kialakítására törekedjenek a magyar emberekben”,²⁵ másrészt eldöntötték, hogy megalakítják a Magyar Irodalmi Társaságot. Erre már Újvidéken került sor 1952. január 5–6-án, a néhány nappal később megtartott vezetőségi ülésen pedig elnöknek Majtényi Mihályt, alelnöknek Gál Lászlót, titkárnak Kovács [Ács] Károlyt, pénztárnak Sulhóf Józsefet választották meg.

Fehér Ferenc ott volt a zombori irodalmi találkozón, Újvidéken őt is megválasztották a Magyar Irodalmi Társaság 41 tagjának egyikévé,²⁶ majd amikor 1953. április 25-én a társaság évi közgyűlésén új vezetőséget választott, abba Fehér Ferenc is bekerült.²⁷

De nem ez vitte előre az érvényesülés útján. A társaság még tartott néhány összejevetelt, amelyen elsősorban az ideológiai elhajlások felett éberkedett,²⁸ majd lassan elhalt.

Fehér Ferenc *Jobbágyok unokái* című, 1953-ban megjelent könyve viszont még ugyanabban az évben bekerült az általános iskolai tantervbe kötelező olvasmányként, őt pedig 1955 végén felvették a Jugoszláv Írószövetségbe. Mégpedig a következőképpen:

²⁴ [Sulhóf József]: Egy év irodalmi termése a *Híd* irodalmi vitájának tükrében. *Magyar Szó*, 1951. április 2.; Fehér Ferenc: Ószinte irodalmat – jobb szerkesztést. *Ifjúság*, 1951. április 7.

²⁵ [Fehér Ferenc]: Mit eredményezett az első vajdasági magyar irodalmi találkozó? *Ifjúság*, 1951. szeptember 8.

²⁶ *Híd*, 1952. 1. 60–61.

²⁷ *Híd*, 1953. 5. 358–359.

„Számomra egy megőrzött, régi írótagsági könyvecske jelenti a Miroslav Krleža írói és emberi alakjához fűződő egyéni emléket. A barna vászon kötésű, négyszázhuszonnyolcas számú igazolvány, Milan Bogdanović és Josip Vidmar aláírásával, arról tanúskodik ma is, hogy tulajdonosát 1955 utolsó napjaiban föl-vették a Jugoszláv Írószövetségbe. Akkori fiatal nemzedéktársaimmal együtt ugyanannak az évnek tavaszán, május 15-én, már részt vehettünk az íróegyesület becei közgyűlésén, noha még nem voltunk tagjai az írószövetségnek. Akkor, ott, Becsén tette szóvá Sinkó Ervin felvételünk ügyét, s értetlenkedve kérdezte, miért nem járnak közben az idősebb vajdasági írótársak a mi érdekünkben... Fél évvel később, pontosabban 1955. december 23-án ellátogattunk zágrábi lakására, a Plemićeva 2. alá. A *Polja* c. ifjúsági folyóirat küldöttségeként jártunk a horvát fővárosban, és Sinkó Ervin szívélyesen fogadott bennünket. Munkánk, sorsunk iránt érdeklődött; feleségével együtt eljött irodalmi estünkre, a Munkásotthon Irodalmi Péntek elnevezésű rendezvényére; az írók klubjában sorra bemutatott bennünket, s aztán másnap – az újonnan megismert fiatal horvát költőkkel – már a Mirogojra mentünk, hogy körülálljuk Tin Ujević akkor még frissen hantolt sírját.

A horvát írók klubjában kérdezte meg ismét Sinkó Ervin: rendeződött-e már írói felvételünk ügye. Válaszunkra elmondta, hogy tudomása szerint Miroslav Krleža épp azon az éjjelen utazik Belgrádba, majd ő szól neki, hogy intézkedjék ügyünkben... Azzal felkelt asztalunktól, a klubterem telefonjához ment, és felhívta Krležát. Visszajöve annyit mondott: No látják, kérem, Krleža elvtárs vállalta, hogy szól az írószövetségben, de azt kéri, hogy az éjféli gyorshoz vigyék ki a felvételhez szükséges rövid életrajzfélét, hogy ő azt magával vihesse Belgrádba. Azt pedig itt meg is írhatják addig...

Megírtuk s szívesen is vittük a zágrábi pályaudvarra, annál inkább, mert ugyanazzal a gyorssal tértünk haza mi is. A háló-

28 „Szerbia Kommunista Pártja Központi Vezetőségének legutóbbi teljes ülésén [...] Bora Drenovac beszámolójában rámutatott arra, hogy irodalmunkban és művészetünkben bizonyos kedvezőtlen jelenségek ütötték fel a fejüket és a vajdasági Magyar Irodalmi Társaság megvitatta, vajon fellelhetők-e a dekadens irányzat jelenségei a vajdasági magyar irodalomban és művészetben is. [...] Többen azt a nézetüket juttatták kifejezésre, hogy nem elégedhetünk meg irodalmi bírálatokkal és nem korlátozódhat a bírálat kizárólag esztétákra, mert hogy a kritika ma már nem irodalmi, hanem úgyszólván politikai probléma.” *Híd*, 1952. 4. 252.

kocsi kalauza azonban semmiféle bizonygatásunkra nem volt hajlandó elárulni, hogy az utasok között van-e a nagy író. Nem haladhattunk fülkéről fülkére. Csalódottan tértünk haza.

Néhány nap múlva, ajánlott küldeményként, levél érkezett Zágrábból a címemre: »Kedves Fehér elvtárs, boldog új évet kívánok – s kérem, közölje Florikával is: Krleža visszaérkezett Belgrádból s közölte velem, hogy a maguk felvételét az írószövetségben elintézte. [...] Mindnyájukat szívélyesen üdvözli Sinkó Ervin. 1955. december 31.« A tagsági könyvecske is megérkezett – Belgrádból.»²⁹

Úgy tűnt, hogy Fehér Ferenc ekkorra költőként és kultúrpolitikusként is mélyen és tartósan beágyazódott domináns pozíciójába. Járt a irodalmi esteket Vajdaságszerte, meg az országot is különféle költői delegációk tagjaként, irodalmi tanácskozások résztvevőjeként. De mindenek előtt rábízták a vajdasági magyar írók új nemzedékének felnevelését, gondozását. Ezt tette már az *Ifjúság* szerkesztőjeként, majd 1953-tól az Újvidéki Rádió munkatársaként is. Az Újvidéki Rádió irodalmi klubjában 1957 márciusa végén büszkén mondott bevezetőt a fiatal költők bemutatkozása előtt.

„Mintegy százhusz állandó munkatársa van az *Ifjúság* irodalmi rovatának, akik rendszeresen küldenek be írásaikból, s akikkel állandó levelezéses kapcsolatban vagyunk. Ezeknek körülbelül a fele diák, a többiek ipari tanulók, munkásifjak, katonai szolgálaton levő fiatalok, néhány fiatal tanító és tisztviselő. Ebből a hatalmas csoportból kiválik lassanként egy élgárda, mintegy 40–45 fiatal költő és prózáíró, s ezeknek mindegyike jelentetett már meg több írást, de úgyszólván kizárólag az *Ifjúságban*. Talán hatan vagy heten jelentek meg írásaikkal, s mindössze egy vagy két ízben – más lapban is. A *Híd* egyesegyedül Koncz István verseiből közölt egy alkalommal. E 45 fiatal közül, kiket én igen tehetségeseknek tartok, 22 diák, 32 pedig munkásifjú vagy egyéb foglalkozású. Huszonhatan csak verset írnak, tizenhatan csak prózával foglalkoznak, míg hárman mind a két műfajban alkotnak. Legtöbbjüket személy szerint ismerem

²⁹ Fehér Ferenc: Egy írótagsági könyvecske. *Magyar Szó*, 1982. január 9. 13. Ua. in Fehér Ferenc: *Egyazon ég alatt*. Újvidék, 1984, Forum, 71.

és elmondhatom, hogy kivétel nélkül komoly, lelkiismeretes fiatalok, akik nem könnyű kirándulásnak tekintik jelentkezésüket az irodalmi színtéren. A velük fenntartott kapcsolat még átfogóbb, hasznosabb és teljesértékűbb lehetne, hogyha megfelelő hely és elég tér jutna nekik, mert bizony az ifjúság egyetlen oldalon ennek a hatalmas gárdának nem elegendő. Ezért fontosnak tartom, hogy más lapjaink s maga a *Híd* is több figyelemmel és megbecsüléssel forduljon feléjük. A jövőben rendszeresen nyújtok át válogatást a beérkezett kéziratokból az egyes irodalmi rovatok szerkesztőinek, jóindulatú értékelésükre bízva e kéziratok további sorsát.”³⁰

Majd 1958. május 24-én fiatal íróknak a *Híd* által Topolyán szervezett „első nagyobbszabású” találkozóján már részletesen kifejtette a vállalt „szerkesztési és irodalompolitikát”.

„Mindig hittem, hogy vajdasági magyar irodalmunk sorsa nemcsak annak a pár íróembernek az ügye, aki itt ír, hanem azoké is, akikhez szólunk, vagy szólunk kellene. Elsősorban a vajdasági magyar olvasóké. Hittem, s hiszem ezt akkor is, ha engem is elfogott vagy elfog ma is a pusztába kiáltott szó, a kilátástalanság, a reménytelenség érzete. Hitemben, abban a hitemben, hogy új erővel és fiatal küzdőtársakkal gazdagodunk, méltán erősítgetett az utóbbi években a fiatal írók majdnem seregesnek mondható jelentkezése. Bevallom, mindig másodlagosnak éreztem azt a kérdést, hogy milyen írói törekvéseknek vagyok a szálláscsinálója, amikor nyomtatásban megjelentetek egy-egy új nevet. A tehetséget néztem elsősorban, azt mértem fel, hogy egyáltalán várhatunk-e valamit ettől vagy attól az újonnan jelentkező fiattól, s ha írásában megéreztem az írói tehetségnek akár a szikráját is, közöltem, szerzőjét biztattam és buzdítottam a további írásra. Ma is úgy érzem, hogy nem cselekedtem helytelenül, legalábbis nem érzem végzetes könnyelműségnek, hogy vállaltam ezt az előlegezett bizalmon alapuló szerkesztési és irodalompolitikát.”³¹

³⁰ Fehér Ferenc: A fiatalok költészetéről. *Híd*, 1957. 3–4. 231.

³¹ Fehér Ferenc: Beszámoló helyett. Gondolatok a vajdasági fiatal írók találkozója alkalmából. *Híd*, 1958. 6. 491.

A folytatásban arról beszélt, hogy „az írói tudatosság a legsebezhetőbb pontja majd minden fiatal írónak”. Külön kategóriaként tartotta számon és sorolta fel azokat a szerzőket, akik „mondanivalóságok”. Kitért arra is, hogy

„A háborús veszély, az atombombakísérletek, a rádióaktivitástól való rettegés és az úrhajózás, a tudomány erejébe vetett emberi bizodalom valamint a korunk és napjaink valóságából fakadó zaklatott életérzés jelentősen változtatott a ma világirodalmának arculatán. Egyrészt a valóság, az élet iránti közömbösség, másrészt az egyén kozmikus magasságokba röppent életérzése tereli el a legnagyobbak és a legtehetségesebbek figyelmét is olykor az emberi élet konkrét valóságának nagy összefüggéseitől. Ez az életérzés hozzánk jobbra irodalmi-szellemi importként, ismeretlen áruként jutott el, s olykor felveszik fiataljaink is, mint idegen ruhát, kényelmetlenül mozognak benne, vagy mint egzotikus csecsebecsét forgatják kezeik közt, arcukon mulatságos fintorral. Veszélyes divatoskodás és póz ütötte fel a fejét a fiatalok írásaiban; a modern ember életérzésével való tetszelgés. Én azt szeretném, ha elsősorban a vajdasági életérzésüknek adnának hangot, s ha eléggé teljes ahhoz az életük, akkor a jugoszláv életérzésnek. [...] Őszintén szólva, a mélyenszántó irodalmi újításokat és formai, kifejezésbeli felfedezéseket akárhány fiatal írónk erején felüli vállalkozásnak érzem ezidőszert. Az irodalomfejlődés folytonosságának valónkká vált ismerete és bírása nélkül donquihote-i erőfeszítések maradhatnak csupán ezek a fiatalos buzgóságok. Nem rombolhatunk stílust, ha nem alakítottunk még ki stílust, és csak annyi hangszerezen játszhatunk, ahányat ismerünk. A hangszereken meg kell tanulni játszani. Érdemes megtanulni előbb, ahelyett, hogy csak rapszódikusan és a magunk kedvtelésére pötyögtetjük a húrokat vagy a billentyűket. Ennyit a fiatalok modern irodalmi törekvéseiről.”³²

Végül azt kifogásolta, hogy „Fiatal íróink munkálkodását nem kísérte gondos és intenzív irodalomkritika”, holott az rávezethetőket arra az útra, „amelyen szívós munkával és okos tájékozottsággal pótolhatják írói felkészültségük hiányait és kiegészíthetik

³² Uo. 492–493.

látóköriüket”. A túl magabiztos, helyenként fölényeskedő hang itt is szorongást palástolt. A gyors érvényesülés ellenére Fehér Ferenc közérzete Újvidéken tovább romlott, szorongása erősödött. *Újvidéki képeslap* című, 1955. március 24-én keltezett versében ez így nyilvánult meg:

*Nyirkos, szűk utcamederben elsüllyedt világ.
Rozsdás pléhdoboz: régi villamos.
Vesztegel lyukasan.
Az üveg mögött meredt szardéniák –
rég halott utasok.
A part: szurtos bérházfalak.
Lengő plakát.
Lemondott koncert.
Bánat,
melyet a bácskai ég vizének
lusta hulláma mos.³³*

Lázadó, ellenzéki attitűdjét kifejezésre juttatta napi eseményekkel kapcsolatban is. Novellájának egyik szereplője, „aki a bolmáni harcokban hagyta ott a félszemét”,³⁴ folyton a kocsmában züllik. A piacon Terus panaszkodik, hogy a férje még mindig nem dolgozik:

„– Má hogy dolgozna, mikor nem dolgozhat. Ilyet még az isten se látott. Leszerelik a malmot, hát most képzelje, oszt elviszik le Szerbiába, hát most menjen le oda az ember, én meg bolonduljak meg itt ezzel a három gyerekkel. – Hát mé nem mész le te is, az uraddal? – kiáltotta utána Etus...”³⁵

Az utcasöprő lánya úgy igyekszik boldogulni, hogy el akarja vetetni magát egy montenegrói tiszttel.

„A templom felé eső piaci résznek már nekiállította a vesszőseprőjét a Kis Péter Antal felesége. Szidja a népeket az eldobált dinnyehéjjak miatt. Hogy mennyire nem tudnak rendet. A haja kusza fonatban csapkolódik a kendője alatt, mintha nem is az

³³ Fehér Ferenc: *Madarak folyója*. Újvidék, 1978, Forum, 137.

³⁴ Fehér Ferenc: Egy kocsi dinnye. *Híd*, 1952. 11. 651.

³⁵ Fehér Ferenc: Egy kocsi dinnye. *Híd*, 1952. 11. 654.

övé volna. Cipőfűző darabkával van átkötve. A lányának tiszt udvarol. Csak vele táncol a tiszt otthonban. Göndörhajú, szép szálas fekete legény. Antal bácsi szerint montenegrói, ott vannak olyanok. Nem is néz másra a Juca. Várja, hogy megkérje a kezét. Kis Péter Antal felesége is azt várja. Csak a göndörhajú fekete legénynek nem sietős, úgylátszik. A Juca épp most jön valahonnan. Csinosan van öltözve. Táská a kezében. Látszólag haragos. Beharapja az alsó szájaszélét: – Megmondtam már, hogy apa söpörjön. Mit szól a Gyorgye, ha megtudja?”³⁶

Az idézett verset és novellát Fehér Ferenc már annak idején közölte, viszont csak fél évszázaddal megírása után jelent meg a *Vajdasági kesergő 1949-ben* című verse, amelyet keletkezése szerint 1949. november 2-án vetett papírra, másfél hónappal azelőtt, hogy a *Híd* tanácskozásán éppen ő kérte számon az irodalmi művekben a valóság ábrázolását.

*Házunk ereszéről elszöktek a fecskék,
házunk elejéről lepereg a festék
s nem meszeljük újra.*

*Gyerekiünk, ha látjuk, gyerekiünk csak éhes,
asszonyunk csitítja, s kedviünk semmivé lesz –
káromkodunk újra.*

*Aki ma még ember, holnap rossz gazember,
apa a fiával nyíltan szólni nem mer,
mert hogy az besúgja.*

*Lányunk asszonyöle, lányunk foltos inge
mosatlan bánattal telis-teli hintve, –
vágjik tiszta újra.*

*Rongyos kedvvel áll be rongyos asszonysorba,
s rongyos ura mellett rongyait, ha unja,
lehet tisztí kurva.*

³⁶ Fehér Ferenc: Egy kocsi dinnye. *Híd*, 1952. 11. 655.

*Búzánk búval vetjük, búzánk learatjuk,
aztán lerabolják véres kezű fattyúk,
s nem várunk már újra.*

*Házunk ereszéről elszöktek a fecskék,
házunk elejéről lepereg a festék
s nem meszeljük újra.*

*Gyom veri fel kertünk, gyom veri fel lelkünk.
Meggújt jó erőnkkel bé gyávák is lettünk –
gyávák újra s újra.³⁷*

Persze nem csak ő volt ezzel így. 1998-ban Bori Imre a *Híd*ban három folytatásban közölte Fehér Ferenc Borús Erzsébethez 1949 és 1951 között írt 29 levelét. Az 1951. március 6-ai keltezésű levélben Fehér megírja, hogy Gál László, aki tőle kérte számon a haza és a szocializmus iránti hűséget meg hálát, most árulja a könyveit, mert kitelepülni készül Izraelbe.

„A napokban jócsomó könyvet vettem, köztük Sértő Kálmán összes versét, Reményik (Végyvári) összes versét, Sinka Istvántól a *Hontalanok útján* c. verseskötetet, Mécs Lászlótól a »*Rabszolgák énekelnek*« c. kötetet stb. (Most félhónapig nem megyek miattuk a menzára!) Ezek Gál Laci bácsi könyvei – eladja őket, mert hamarosan indul Izraelbe.»³⁸

1951. május 15-én elpanaszolja, hogy kevesen vannak a szerkesztőségben.

„A szerkesztőségben ketten maradunk maholnap. Gabi [Tomka Gábor] és én. A többieknek máshol kell állást keresniök. Nincs pénz, nincs papír – szegény az állam. A kötetem ügye is megfeneklett, de ez érzéketlenül hagy. Alig hiszem, hogy én írtam azokat a verseket, amelyek képeznék a könyvem: régiek, kopottak; próbálkozások – akár az életem. Kopeczky Párisba készül a feleségével; egyelőre a szabadkai bábszínháznál dolgozik – éhbérért. Nagyon mennék velük – akár podgyásként... Itt

³⁷ Fehér Ferenc: *Krumpli Karcsi és társai. Zsengék*. Szabadka, 2001, Életjel, 37.

³⁸ Fehér Ferenc levelei Borús Erzsébetnek, 1949–1951. 3. *Híd*, 1998. 9. 769–770.

nem lesz belőlünk semmi. Vicinális ez az élet, hiába. És ez kicsit beteggé teszi a vasveretűeket is. Hát még engem! Fojtogató a falu, szűkkeblű a város – s mindkettő egyformán: rideg, szenvtelen. Magyar szót (magyar beszédet) se hallok, a magyarok asszimilálódnak, elkorcsosodnak magyarnak is. A falusiak egy része örülődik a konzervatív életkeretek közt, a többieket elhagyja a könnyű, de beteg lehetőségek árja: a pozícióhajhászás, a mának való becstelen, eszeveszett áldozás – a vonalbeliség. Senki be nem fogad: otthon vörös vagyok, itt túlon túl fehér. Hát érdemes kínlódni? De hogyan meneküljek önmagamtól? Még majd csak ugyan dekadens parnasszista leszek. Űsse kő, már undorodom a nyálas filiszterek dogmáitól. Várom az őszet, mint egy megunt, nemkívánt szeretőt – mert ez a pirosarcú május még csak el sem űz, csak dobál virágeseővel nevet, csúfosan nevet rajtam”³⁹

1951. május 27-én kelt leveléből pedig kiderül, hogy

„Kopieczky sincs még Párisban, s ez vigasz is meg elkedvetlenedés is számomra: hátha sosem jutok el magam sem oda. Bár ők mehetnének mégis. Gálnak nem adta meg Izrael a beutazási engedélyt s így ittmarad. Hogy ő hogyan fogadta a hírt, azt nem tudom. Az én véleményem az itthonmaradásáról elképzelheted. Ugy elfog a kicsinyes szorongás: lám, akik indulnak, azok is visszamaradnak, mintha ide volnánk szegezve a posztunkhoz, amelyik nem is poszt, csak tespedt nyugalmi állapot, megvalósítások, cselekvések nélkül. Ezért írok pl. én ódát az éjszakához s nem a néphez. Az éjszaka, az én éjszakám felfogja a hangom, de más senki, semmi.”⁴⁰

Néhány évvel később a nagy jugoszláv összeborulásokban sem találta örömét. A II. Jugoszláv Költészeti Fesztiválról jegyzetet készített.

„Ott voltunk – mi, a titokzatos hármás – majd minden rendezvényen, megbeszélésen, csendes, észrevétlen megfigyelőként, s készen arra, hogy bármily jelére a baráti közeledésnek, elmondjuk azt is, kik vagyunk, s mi járatban vagyunk. Úgy érez-

³⁹ Fehér Ferenc levelei Borús Erzsébetnek, 1949–1951. 3. *Híd*, 1998. 9. 775–776.

⁴⁰ Fehér Ferenc levelei Borús Erzsébetnek, 1949–1951.3. *Híd*, 1998. 9. 778.

tük, hogy részünkről több volt mint baráti közeledés már az is, hogy így, hivatalanul is eljöttünk, életjelt adtunk magunkról. „Beleolvadni” társalgásokba: – ehhez nem volt sem kedvünk, sem pofánk. Florika [Florica Štefan], noviszádi ismerősünk azonban, ki otthonosan mozgott itt éppúgy, mint a számára második anyanyelvet jelentő szerb nyelv kifejezési területén, nyilván úgy gondolta, hogy elég volt már ebből a mi inkognitónkból, mert azzal az ötlettel jött elő, hogy bemutat bennünket az ismert és szőke belgrádi költőnőnek, sőt megkéri, vacsorázzék társaságunkban. Mindig ilyen agilis volt ez a Florika (most is ott szerepel a könyve majd minden kiadási tervben), s emlékszem, a legutóbbi íróegyesületi közgyűlésen, közmegrökönyödésre, közülünk, vajdasági magyarok közül javasolt valakit az egyesület vezetőségébe, hogy csak úgy kapkodták a fejüket az elvtársak: »ko je to?«, – mintha legalábbis a Tudományos Akadémia közgyűlésén valami egyetemi gólyát javasoltak volna az elnöki tisztségre. Elég az hozzá, hogy a szőke és elegáns fővárosi költőnő nemsokára ott ült egy asztalnál a kisebbségiekkel, és látható türelmetlenséggel dobolt csipkekesztyűs ujjával az asztalon, miközben segélykérően odaodapislantott a távolabbi asztalnál tivornyázó bohém társaság felé. Végül nem állhatta, megkért bennünket, mentsük fel asztaltársaságunktól, s azzal ellibegett, mint ama földiekkel játszó égi tünemény. Talán várta még, hogy valami köszörületlen csantavéri bugyli bicskát menesztünk utána. Mindenesetre szép volt tőle ez a leplezetlen hangulat- és véleménynyilvánítás. Szébb, mintha a testvériség-egység elvének tiszteletben tartásával ott ásítózott volna velünk éjfélig, hallgatván sikertelen szórakoztatási kísérleteinket.⁴¹

És mire megérte, hogy az egykori ellenségek, az öregek is elfogadják, és a *Híd* tanácsának ülésén maga Gál László javasolja, hogy „Fehér Ferencet be kellene vonni a *Híd* Tanácsába, ha már a szerkesztőségéből kivált”,⁴² addigra lassan státusa, vezérszerepe és költészete is megkérdőjeleződött. Legalábbis ő úgy érezhette akkor, habár mind Magyarországon, mind a nyugati magyarság

⁴¹ Fehér Ferenc: Az ismeretlen útítárs vallomásai. *Híd*, 1958. 7–8. 613. Ua. in Fehér Ferenc: *Hazavezérlő csillagok*. Újvidék, 1970, Forum, 1516.

⁴² Vébel Lajos: Tanácsülés a *HID*-ban. *Híd*, 1958. 6. 489.

körében nagy tekintélynek örvendett. 1961 őszén a magyarországi titkosszolgálat „Juhász Lajos” révén arról értesült, hogy

„Tornai József kalauzolta Budapesten a Nyugat felé átutazó Fehér Ferencet, s a fiatal újvidéki költőtől hallottakról beszámolt a belvárosi kávéházi társaság (Csoóri, Orbán, Horgas, Levendel Júlia és mások) előtt. Eszerint a »jugoszláviai magyar irodalom teljes szabadságot, sőt állami támogatást élvez«, de a magyarság alacsony lélekszáma miatt nem tud igazán jelentékeny teljesítményeket felmutatni. A szellemi életet viszont élénkség jellemzi, a »művészeti és irodalmi irányzatok teljes szabadságot élveznek, de éles hangú és nyílt vitákban vitatják meg elveiket, eszményeiket és művészi eredményeiket.« Tornai a legjobb vajdasági lírikusként emlegette Fehért, aki elküldte neki a *Híd* egyes számait Sinkó Ervin műve, az *Egy regény regénye* részleteivel, melyekben »franciaországi, majd szovjetunióbeli emigrációjának keserves emlékeit írja le, különös tekintettel az akkor kibontakozott személyi kultusz káros következményeire és politikusok és írók üldöztetésére«. Elképzelhető, mekkora hatása lehetett 1961-ben annak, hogy Jugoszláviában simán kiadnak ilyesmit.⁴³

Fehér Ferenc először a stílus tekintetében érezte a diszharmóniát a vajdasági magyar irodalompolitikában zajló folyamatokkal. 1960. augusztusi feljegyzésében írta:

„Seregnyi „érthetetlen” vers fekszik asztalomon. Ha közlöm őket a lapban, seregnyi értelmes olvasót elriaszthatok, felbőszíthetek velük. A szerzőt bátoríthatom, önbizalmat önthetek bele, de önteltté is tehetem. [...] Volt idő, amikor azt mondták felénk az irodalmi élet vezérei, hogy csak akkor írhat jó művet a vajdasági író, hogyha abban benne lesz a vajdasági levegő, valami jellegzetes ebből a tájból, embereiből és életmegnyilvánulásaikból. Ez a szűk regionális szempont a maga kategorikuságával egy meghatározott, regionális, kisebbségi vajdasági életérzésből fakadt, s érthetőnek tűntek az olvasó számára azok a versek, amelyek ennek az életérzésnek adtak hangot. [...] A vajdasági magyar irodalomnak mindig csak egy maroknyi ol-

■

⁴³ Szőnyi Tamás: *Titkos írás*. 1–2. Budapest, 2012, Noran, 168.

vasótábora volt. Az is a két háború közti polgári, kispolgári rétegből került ki ... Könyvtáraink csak a felszabadulás után alakultak azzá, aminek szánták őket: új olvasó tömegek kis kútforrásaivá. Soha annyi könyv, újság nem fogyott ezen a tájon, mint az utóbbi másfél évtizedben. Én megértem az értetlenkedő olvasót.”⁴⁴

Aztán 1961. november 9-én ezen „érthetetlen versek” státusa intézményesült.

„A Forum Kiadói Tanácsa (Nagy József elnök, Zsáki József, dr. Gyetvai Károly, Kelemen Mátyás, Argyelán István, B. Szabó György, Dévics Imre, Olajos Mihály, Nenad Savić, Farkas Nándor, Vébel Lajos) a Forum irodalompolitikájáról tárgyalva megállapította, hogy »elavult keretek kötik gúzsba új utakra kíváncsozó irodalmi életünket«, és támogatta azt a törekvést, hogy »az egyes publikációk köre tömörülő, hasonló irodalmi nézeteket valló írók teljes mértékben élvezhessék a közvetlen demokráciával együtt járó autonómiát irodalmi ügyeik intézésében«. Az ott kialakított álláspontok eredményeként már a következő hónapban, 1961. XII. 3-án elindult a *Magyar Szó* melléklete, a *Kilátó*, amely eleinte az akkor 58.000 példányban megjelenő vasárnapi lapban jelent meg, és az *Ifjúság* művészeti és kritikai melléklete, a *Symposion*, amely hamarosan átalakult folyóirattá.”⁴⁵

A *Symposion* első szerkesztője Tolnai Ottó volt. Bányai Jánossal együtt sorra vették az általuk „zöldnek” minősített köteteket. A sort Tolnai Ottó kezdte Gál László kötetének bírálatával, Bányai János folytatta Zákány Antal ledorongolásával, majd Fehér Ferenc is sorra került.⁴⁶

A radikális kritikával érintettek között voltak az áprilisi *Híd* némely szerzői is, akik közül egyesek ugyanolyan durva politikai címkézéssel éltek, mint amilyent ellenük alkalmaztak az öreg forradalmárok annak idején. A symposionisták elleni támadások

⁴⁴ Fehér Ferenc: *Hazavezérlő csillagok*. Újvidék, 1970, Forum, 40–43.

⁴⁵ Kalapis Zoltán: *A Magyar Szó évei, évtizedei*. In *A Magyar Szó 1989. évi naptára*. Újvidék, 1988, 120.

⁴⁶ Utasi Csaba: Fehér Ferenc: Bízó szerelemmel. *Symposion*, 1962. IV. 15.; Végel László: Gondolatok Fehér Ferenc legújabb kötetéről. *Symposion*, 1962. V. 1.

különösen azután éleződtek ki, hogy Tito 1963. január 23-án a Népi Ifjúság kongresszusán kirohant a „meddő értelmiségiek” ellen, mondván:

„Vannak, akik idegen nézeteket csempésznek társadalmi fejlődésünkbe, illetőleg eszmei és tényleges dezintegráció csíráival fertőzik szocialista közösségünket. Mindezeket a káros jelenségeket gyakran a demokrácia nevében próbálják elhinteni, illetőleg a demokrácia leplével és a szabadságjogokkal lepleznek egyes antiszocialista jelenségeket. Ilyen irányzatok főleg egy kisebb csoport író és művész részéről tapasztalhatók, de nemcsak náluk nyilvánul meg ez, hanem némely vezetőben is. [...] Nemrégiben, železniki beszédemben, elmarasztalóan használtam az intellektualizmus szót [...] Csupán arra az egy-néhány meddő értelmiségire céloztam, akik – elsősorban az irodalomban, a festőművészetben, a filmművészetben, de másutt is – valahol szocialista valóságunkon kívül lebegnek, és akik jórészt káros külföldi hatások csírahordozói [...] Többnyire olyan emberek ezek, akik magukba zárkoznak, mindent túlságosan mindennapinak és banálisnak érznek, felülről néznek mindenre, és mindinkább társadalomellenes lényekké válnak. Saját gondolataikon kívül semmi más nem érdekli őket [...] A külföldi dekadens művészetért és irodalomért lelkesednek. Ráadásul soha annyi ponyvairodalom nem jelent meg fordításban hazánkban, mint ma. Pedig az efféle iromány igen ártalmasan hat az ifjúságra, főleg az ifjúságnak arra a részére, amely arra készül, hogy irodalmi munkássággal foglalkozzon vagy máris azzal foglalkozik. Nézhetjük-e tétlenül, hogy ezek a gyermeknyomorítók éppúgy megcsonkítják a fiatal emberi lelkeket, mint ahogyan a középkorban Angliában és másutt kisgyermeket loptak, összekaszabolták arcukat, tragikomikus nyomorékokká tették őket, hogy segítségükkel kolduljanak? [...] Minderről már több ízben szóltam, s úgy vélem, elég is a beszédből, most már a tettekre kell áttérni [...] De szó sem lehet holmiféle kampányról, hanem csakis szüntelen politikai és ideológiai tevékenységről. Néhol másféle intézkedésekre is szükség lesz majd. De bármiféle »boszorkányüldözés« csak árthat az ügynek, ezt már tudjuk tavalyi tapasztalatainkból.”⁴⁷

⁴⁷ Tito, Josip Broz: *A nemzeti kérdés és a forradalom*. Újvidék, 1980, Forum, 158–163.

A *Symposion* bírálói ha nem is jeladásnak, de mindenképpen jó ürügynek érezték ezt a beszédet. Fehér Ferenc három héttel elhangzása után közölte versét:

„Maradék / hallásom is / elveszik – / hallom itt is, ott is, / ha dühöngő suhancainkat / olvasom csupán: / nos, kit vágtak megint kupán / a »népi« ifjak, / kiket Simokovics⁴⁸ / aligha álmodott / ilyennek... / S maradt-e még / soronkövetkező? / Vagy jön a nagy / tetemrehívás? / Gorant⁴⁹ szabdalja majd e sáskahad / mint nem modernet? / S Nazort⁵⁰ / az agg partizánt / esetleg, / vagy Karel⁵¹ [...] tagadnak, / tagadnak, / csak tagadnak, / de álomtalanul semmit / kínálnak cserébe; / a táj miatt, mely bölcső volt és sír lesz / nekik is, / dühbe gurulnak, / leszegzik / zsenge kos-fejük, / s már öklelnék / azt is – / kötényes anyjukat [...] házadat, / házadat / eladhatod, / de magadat / meg sosem / tagadhatod! / Hiába fürdik a rigó - / hattyú / nem lesz belőle. / Idegen tollal sem érhetsz többet - / mondj valami mást is / mint a könyvek... / A líra egy haza! / nem Kelet / és nem Nyugat, / barátaim! s elveszett, / erőtlen senki / Anteusz, mihelyt nem éri lába / ezt a drága földet, / hol hiába / gyártjátok az ember / elvont képletét: / Nem vagyunk egyazon palik / se fájdalomban, se halálban!”⁵²

De mint ahogy Fehér Ferencnek nem ártottak Gál László politikai inszINUÁCIÓI, úgy a symposionisták is tovább törték maguk előtt az utat, és mind kevesebb ellenállással kellett megküzdeniük. A rovatból lett mellékletük 1965-től önálló folyóiratként folytatta megjelenését, nemzedékük tagjai elfoglalták a vajdasági magyar kultúra minden fontosabb intézményében a vezető pozíciókat. Fehér Ferenc pedig 1960-tól nyugdíjas koráig a *Magyar Szó* alkalmazottja maradt. Gobby Fehér Gyula feljegyezte az 1974-es találkozásukat.

⁴⁸ Simokovics Rókus 1936/1937-ben a *Híd* főszerkesztője, 1941-ben 36 évesen kivégezték.

⁴⁹ Ivan Goran Kovačić horvát író, költő, publicista, partizán harcos, 1943-ban 30 évesen a csetnikek végezték ki.

⁵⁰ Vladimir Nazor horvát író, 66 évesen csatlakozott a partizánokhoz, Horvátország Antifasiszta Népfelzabádító Tanácsának elnöke, majd a Horvát Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke volt.

⁵¹ Karel Destovnik-Kajuh költő, partizán, 22 évesen esett el.

⁵² Fehér Ferenc: Adalék egy helyzetképhez. *Magyar Szó*, 1963. február 17.

„Egyszer a központi bank előtt találkoztam Fehér Ferencel. Arról beszélt, hogy szeretne nyugdíjba menni, mert akkor minden idejét az írásnak szentelhetné. Azt bizonygattam, hogy még nagyon fiatal (akkor volt negyvenhat éves), meg azt is mondtam, hogy a szerkesztőség szereti és tiszteli, nincs miért keseregnie, ő meg azt bizonygatta, hogy ugyanúgy teljesíti a normát, mint akármelyik másik szerkesztő, és emellett még költőnek is kell lennie. Volt egy témánk, amit előhúztam, ha kellett, tudtam, ráharap. Ezt még akkor fedeztem föl, mikor gyerekejjel járnizttem az Újvidéki Rádióba, ahol a költő akkor dolgozott. Többször játszottuk, kerestük a legszebb szót. *A legszebb szót kerestem én is: legyen láng! Kenyér is, fény is!* Végül is megírta az erről szóló versét. Ott hallgattam meg a bank előtt. *A szó világtalan, ha színarany.* Barna bőrtáskájából rángatta elő a verset. Ízesen szavalt. Szerette visszahallani saját szavait. *Legyen utamnak határozója, ha nem tenger, hát lenge bója!* Azért nem lettem költő, mert túl gyerekesnek tartottam ezt az őszinte izgalmat. Az élet, amelyet megtapasztaltam, a környezet, amelyben nőttem, nem ismerte el, túl könnyednek, ne mondjam, hazugnak tartotta, ha valaki csak beszélt. A tett volt a mérce. *Egy szó, mely sokkal több, mint a nyelvem: a kínzó helyettesíthetetlen.* Még kétszer szavalta el nekem ugyanezt a verset azon az őszön. Türelmesen hallgattam, tudtam, sokat keresi, mégse találja saját igazát. *Ha volt életem, legyen halálom, s hogyha soha meg nem találok, követ rám senki se vessen, kudarcoméért szeressen.* Azt is tudtam, mindnyájan ezt szeretnénk elérni. Hogy valaki kudarcunkért is szeressen minket.⁵³

Dakos Szabó Szilvia mutatott rá a Fehér Ferenc öneszmélésében tapasztalható megtorpanásra: „Már az 1953–1954-es évek blokkjába tartozik a *Szeressetek jobban*⁵⁴ című vers, mely szintén egy önértelmezési kísérletként, én-kereső versként interpretálható. A természetes teoretikusság szintjén egzisztáló én már az elemi reflexión túlmutató, újfajta reflexiót – az önreflexiót alkalmazza:

■

⁵³ Gobby Fehér Gyula: *Meddig kiáltok még.* In Gobby Fehér Gyula: *Meglepnek más arcok. Újvidéki dekamerón IV.* Újvidék, 2004, Forum, 204–205. Fehér Ferenc idézett verse: *Egyetlen szó.* In Fehér Ferenc: *Madarak folyója.* Újvidék, 1978, Forum, 344–346.

⁵⁴ Fehér Ferenc: *Madarak folyója.* Újvidék, 1978, Forum, 99.

*Lassan több leszek, mint az emlék, mint a múltam,
már nem bánt, hogy nem vagyok az, ki sosem voltam.*⁵⁵

Majd az *Elégia*⁵⁶ című vers példáján így folytatja az elemzést:

„»Halott világban élek« – mondja ki az én, azaz egy olyan világban, ami már a múlté, egy olyan világban, mely a távozás idején volt jelenvaló, s azt archiválta, annak valósággelemeit kéri számon a jelenen, persze hiába. Halott világban él/próbál élni a lírai szubjektum – az emlékezet által rekonstruált imaginárius világban:

*Hazug emlékezés, én egyetlen örököm,
tágas nagy pusztám, záratlan börtönöm,
szamártövisek közt bimbózó álmom!*

Az én képtelen az új tapasztalatok integrálására. [...] Egy meg nem élt élet utáni (hon)vágy szövegesül az *Elégia* negyedik strófájában:

*Ahová vágytam, oda föl nem értem,
mi örökre elveszett, azt soha nem éltem,
s most lengek, bús lélek, ezen a tájon.*⁵⁷

Végül az *Éjjel a Vágóhíd-soron*⁵⁸ című verset idézve levonja a következtetést:

„Ebben a vallomás jellegű monológban is a halott szülőket említi, kivüliségében, magányában csak ők, az ő jelenben is élő emléküik jelenthet fogódzót az én számára. A lírai énnak az anyához intézett mondataiba már beépülnek a jelen tapasztalatai, a korábitól (el)különböző perspektívából szólal meg a szubjektum:

⁵⁵ Dakos Szabó Szilvia: Az öneszmélés módozatai Fehér Ferenc 1946 és 1954 közötti lírájában. *Híd*, 2012. 4. 103.

⁵⁶ Fehér Ferenc: *Madarak folyója*. Újvidék, 1978, Forum, 103–105.

⁵⁷ Dakos Szabó Szilvia: Az öneszmélés módozatai Fehér Ferenc 1946 és 1954 közötti lírájában. *Híd*, 2012. 4. 106.

⁵⁸ Fehér Ferenc: *Madarak folyója*. Újvidék, 1978, Forum, 114–115.

*Én nem tudtam, anyám,
 hogy ilyen csöppök a házak mifelénk,
 hogy olyan odvas a régi szalma
 deszkaólunk tetején...*

A feledésre való ráeszméléssel dekonstruálódik a szubjektum nosztalgiától sem mentes egykori otthonképe, s a vers nem tudja tovább működtetni a »hazug« emlékezés mechanizmusát.

Az *Éjjel a Vágóhíd-soron* lehetne a fordulat verse a Fehéropusban, lehetőséget teremt a váltásra, az otthontalanság perspektívájából megszólaltatott otthon-versek sorozatának lezárására, a »hazug emlékezés« végleges felszámolására. De az 1955–1956-os év versei nem ezt az alakulástörténeti ívet igazolják, szakítás helyett az imaginárius szülőföldképpel való teljes azonosulás következik be.⁵⁹

Görömbei András továbbhalad az időben és emellett Fehér Ferenc költői sorsa alakulásának okait is kutatja. Általános értékelése így hangzik:

„A szonettekbe sűrített fényképek, helyzetképek sora sem hoz semmi vigaszt, semmi életet ebbe a zárt és mozdulatlan világba. A szigorú forma élesebben rajzolja ki a kilátástalanság képeit. Valóban a Pannon nirvána ez. Ezt a világot Fehér Ferenc rajzolta rá a magyar költészet és a magyar nemzeti önismeret térképére. Ha Fehér Ferenc költészetére gondolunk, bizonyos, hogy először ez a különös bácskai univerzum jut eszünkbe. Olyan tulajdona ez neki, mint Tamási Áronnak a székely világ, Veres Péternek a Gyepsor, Márainak a kassai polgárság.”⁶⁰

Majd felteszi a kérdést: „miért fogyatkoztak meg annyira Fehér Ferenc versei életének utolsó két évtizedében. Kételyeket támaszthatott benne poétikai modelljének megkérdőjelezése az *Új Symposium* gárdájának költői gyakorlata révén. Lehetséges, hogy az a költői pálya, amelyik a tárgyi világ gazdag leltárával

■

⁵⁹ Dakos Szabó Szilvia: Az öneszmélés módozatai Fehér Ferenc 1946 és 1954 közötti lírájában. *Híd*, 2012. 4. 106.

⁶⁰ Görömbei András: Fehér Ferenc verseinek újraolvasása. *Hungarológiai Közlemények*, 2001, 4. sz. 18.

indul, s az elvonatkoztatató jellegű belső szemlélet felé mozdul el, szükségképpen a költői elhallgatáshoz vezet? Ezt látszik igazolni az is, hogy utolsó éveiben csupán egy-egy alkalmi ihlet mozdította ki költői hallgatásából.”⁶¹

Túlzás azt feltételezni, hogy „az *Új Symposion* gárdájának költői gyakorlata” ilyen mélyreható következményekkel járó kételyeket támasztott benne. Görömbei is utal arra, hogy Fehér Ferenc művészi alkotómunkája révén tárul fel előttünk „a jobbágyi létstátusból az értelmiségi pálya szellemi magasságába emelkedő költői személyiség önazonosság-keresése, identitás-teremtése”, és hogy „Mai olvasatban már sokkal izgalmasabb, fontosabb ez a modell-érvényű személyiségalkotó folyamat, ez az önelemző öntanúsítás, mint a szociográfiai irodalomba kívánczozó tényvilág. A kettő azonban elválaszthatatlan egymástól. Egymást világítják meg.”⁶²

Fehér Ferenc egész életében szorongott. Idegenségérzetétől gyermekkori emlékeibe görcsösen kapaszkodva igyekezett menekülni. De épp ezek a szeretni vágyott gyermekkori emlékei voltak tele sérelemmel. Büntudatot érzett azért, hogy elhagyta ezt a világot, miközben nem tudta megtalálni a kontinuitást a jelennel, amely viszont, egyéni érvényesülését tekintve, a lehetőségek gazdag tárházát kínálta neki. Szorongásának oka tehát az volt, amihez menekült. Ezért mindig megtorpant az úton. Mire eldöntötte, hogy csatlakozik a „modernizációnak” nevezett folyamathoz, addigra az ő modernizmusa már nem volt eléggé modern. Mire eldöntötte, hogy belép az „integrációnak” nevezett folyamatba a jugoszláv szintéren, addigra már nem volt sem Jugoszlávia, sem integráció, nem akartak többé egyazon ég alatt élni azok, akiknek a testvériségét és egységét hirdette.

Fehér Ferenc pályája azt mutatja, hogy az értelmiségiek politika által irányított gyorsérlelésének következményei nemcsak a háború után, az erőszakos elitcsere időszakában éreztették káros mellékhatásukat, hanem mind több példa enged arra következtetni, hogy a későbbiekben, Jugoszlávia fennállásának egész ideje alatt is alapvetően meghatározták a közösség, esetünkben a vajdasági magyarság alakulásának egész folyamatát:

⁶¹ Görömbei András: Fehér Ferenc verseinek újraolvasása. *Hungarológiai Közlemények*, 2001, 4. sz. 20–21.

⁶² Görömbei András: Fehér Ferenc verseinek újraolvasása. *Hungarológiai Közlemények*, 2001, 4. sz. 19.

*Tarlók közt szikrázó betonút,
beleszalad a nyárba.
Kétoldalt elhagyott asszonyok:
egy-egy hó-karú nyárfa.*

*Úton kisfiú mendegél.
Mezítelen a lába.
Fönről az égből éppolyan,
mintha egy helyben állna.⁶³*

Onnan, ahova feljutott, mind tisztábban látszik, hogy a mezítlábas kisfiú a magasban meglelte hazáját. Számunkra itt lent pedig pályaképe hasznos lesz egy kisebbségi értelmiségszociológiai elemzéshez is.

⁶³ *Bácskai tájkép.* In Fehér Ferenc: *Madarak folyója.* Újvidék, 1978, Forum.

■■■ INTERJÚ ■

Szerb Antal írja egy helyen Goethéről, hogy ha valamikor a marslakók véleményt akarnak alkotni az emberről, az emberi fajról, akkor Goethét kell olvasniuk, mert így tisztábban megkapják, mint bármilyen antropológiai vagy biológiai könyvben. Azt hiszem, hogy a vajdasági emberrel, a vajdasági léttel is így vagyunk: Fehér Ferencet kell majd olvasni annak, aki meg akarja tudni, hogy mi itt hogyan éreztük magunkat és hogyan éltünk, nemcsak a verseit, hanem a publicisztikáját, sőt a kimondottan újságírói produktumokat is, mert Fehér Ferenc elképesztően sokat írt, a napi újságírásban is. Meghaladja a riporter képességét, hogy Fehér Ferencről portrét adjon húsz percben, inkább ragadjunk ki egy mozzanatot. Azt szeretném, ha arról beszélne, hogy érzi magát itt, ebben a Vajdaságban, mi is tulajdonképpen ez a Vajdaság, ez a tájegység, ez a történelmi tájegység, amiről ott a század elején Eötvös Károly azt mondta, hogy a nagy úri korhelyeket mindig Bács-Bodrog adta...

Ez a közérzet valójában egyfajta életérzéssé mélyült az én esetemben. Azzá vált azért is, mert egész fiatalon már elkezdtem ezt az írásos vallomásfélét, elszámolásfélét, és mert mindez végül is nyomtatásban is megjelent, tőlem majdnem függetlenül éli tovább az életét, és meglepett engem is most ez a kitétel, hogy esetleg ebből a közérzetből lemérhető lenne valami, amit nevezhetünk akár szociológiai, akár életbölcseleti fikciónak. Többsikű ez az én vajdasági közérzetem, még akkor is így mondom, hogyha ez a megjelölés nyilvánvalóan kiegészítésre szorul, nem ilyen egyértelmű ez, hiszen ezt a vajdasági közérzetet mégis elsősorban egy magyar anyanyelvi művelődés, az egyetemes magyarságésményhez fűződő ifjúkori neveltetés kezdte el, ha szabad ilyen nagy szót mondanom. Ez helyezte le az alapjait, ehhez szövődtek hozzá aztán ezek a – valóban, ahogy Sinkó Ervin mondaná – borzalmasan érdekes vonatkozások, az, hogy valaki magyar, Jugoszláviában született, tíz évvel az első világháború után, tíz évvel a második világháború előtt, átélt egy négy esztendő Horthy-korszakot, ami valójában másra nem volt jó, csak arra, hogy még elemzőbben vizsgálja magyarságélményét, egyúttal az emberi szereplésének a kérdését is, és utána következett valójában az élet döntő korszaka, a második világháborút követő diákkortól máig.

Én képekben szeretném érzékeltetni, mert ha a riporter úgy érzi, hogy ez az idő kevés a vállalt feladathoz, akkor a riporter-alany még inkább így érezheti, képekben érzékeltetném azt,

kissé talán rapszodikusan, hogy mi minden alakította bennem ezt a közérzetet.

Az első világháború katonája volt édesapám, megjárta Doberdót, az orosz frontot, harcolt a Szávánál, és a gyerekkoromban hallott háborús történeteiből csodálatos módon soha, de soha a szembenállás, a szuronnyal, fegyverrel való szembenállás pusztá, megdideregtető ténye nem volt ott, ez mindig hiányzott az ő háborús meséiből. Anekdotászerű, valószínűleg gyerekeket megnevettető történetek voltak ezek inkább, legalábbis amelyeket mi hallottunk, márpedig öt gyereke volt, és idővel, amikor mindezt ellenőriztem magamban, azt állapítottam meg, hogy született pedagógus volt ez az ember, azonkívül azt állapítottam meg, hogy a háborút megjártak egyikeként csakugyan nem a borzalmakat őrizte meg, mert ha azokat őrizte volna, akkor talán ép elmével haza se tért volna ebből az öldöklésből. Az emberi fogódzkodók voltak a lényegesek az ő meséiben. Az például, ahogyan mesélte, hogy a tenyerével hogyan porciózta ki a morzsát a lövészárokból lévő 8–10 emberének, amikor már talán két hete az ellenfél golyózápora miatt moccanni sem tudtak azokból a sziklafedezékekből. Ilyeneket mesélt, és azt hiszem, hogy döntő módon alakította ki bennem, vagy legalábbis hintette el igen korán a közösségi élményt, a közösségi érzést, annak egy ilyen lepárolt – apai szóval –, tehát igazmondással, lelkemben megfészkelő szublimátumát, és ezt nagyon döntőnek tartom, ezért is foglalkoztam vele ilyen hosszán. Megdöbbenem később akkor is, amikor pajtásaim – hasonló Vágóhid-sori mezítlábas szegénygyerekek – apjuktól hallott igazságokat mondtak gyerekes vitáinkban, mondjuk ilyeneket, hogy az újság az csak hazudik. Ezt otthon hallották az apjuktól természetesen, és tekintve, hogy akkor mondjuk 1936-ot vagy 1938-at írtak, tulajdonképpen meglehet, hogy igazuk volt. Abban nem volt igazuk, hogy az akkori *Új Hírek* vagy *Reggeli Újság* lehet hogy hazudott, de az újság, a nagybetűs *ÚJSÁG* – ami énnekem valójában a nyomtatott szót jelentette –, az nem hazudhatott. Így fogtam fel, mert én azt otthon soha nem hallottam, hogy a nyomtatott szó hazudik, ennek az ellenkezőjét láttam és tapasztaltam. Bizonyos Kálmán bácsiéktól, a falu túlsó végéről, pontosabban a Széles utca legvégéről anyám, ahogy azt megírtam később a *Jobbágyok unokáiban*, csakugyan egy este kendővel letakart három vaskos könyvet hozott a karkosarában, és ezt a három kötetet apánk egy télen végigolvasta, méghozzá fennhangon, úgy, ahogy más vallásos családokban talán a *Bibliát* olvassák áhítattal, és kellő odafigyeléssel hallgatják. Hát nálunk *Biblia* nem volt, viszont a szép, az érdekes, a képzeletet foglalkoztató úgy látszik, hogy nagyon

elevenen foglalkoztatta azokat a szegény Vágóhíd sori parasztszülőket, és akaratlanul éltem át ismét egyfajta olyan életre szóló élményt, ami valójában a könyv tiszteletét, és az olvasás szenvedélyét jelenti talán ma is nekem. A könyv különben bizonyos gályarabról szólt, megható, szenvedélyes és néha szenvedő történet volt, füzetes regényekre emlékeztető fordulatokkal, és ami a legárulkodóbb volt, hogy mit jelent egy ilyen élmény 4-5 éves korban. Amikor később, nyolc éves koromban, talán másodszer, tüdő- és mellhártya-gyulladással úgyszólván eszméletlenül feküdtem a láztól, kétségbeesett anyám megkérdezte, hogy hát kisfiam, mit kívánsz, amit kívánsz, azt megkapod. Én nem emlékszem rá, de a mindenre emlékező édesanya elmesélte, hogy akkor azt mondtam, azokat a könyveket kívánom, amelyeket nem volt szabad kézbe vennem, csak hallgatnom, azokat szeretném kezembe venni.

Ezek nem kikerekített és legkevésbé lírai hatásra törekvő emlékképek, tele van ilyen emlékekkel a gyerekkorom, és azt hiszem, hogy azt a beszélgetésünk kezdetén említett életérzést, annak a magvát, itt, ezekben kell keresnünk. No meg a foglalkoztatásban. Abban, hogy gyerekként soha nem unatkoztunk. Ez most látszólag nem filozófiai téma, hogy járul hozzá egy későbbi életérzésfélehez, hogy egy gyerek úgy nő-e fel, hogy állandóan van valami értelme minden percének, vagy pedig teljes a passzivitás, a gyerekszoba négy falának a kényszerítő passzivitása. Legkisebb voltam a családban, 4-5 éves, apánk-anyánk még hajnalban elment otthonról a munkájuk után, és mi, fiúgyerekek valamennyien feladatot kaptunk. Az én konkrét feladatom is megvolt, hogy a takarításban mit fogok 4-5 éves létemre csinálni. Ezt anyánk így tanította meg velünk, és ezért a feladatért mindnyájan feleltünk. Nem idegszorogató, borzasztó nagy félelemmel, korántsem, hanem magam se tudnám megmagyarázni, miféle szolidaritás, miféle közösségi érzés alapján feleltünk ezért is, és azért is, hogy iskola után, ha lerúgtuk a cipőt, akkor nem okvetlenül játszani mentünk azonnal, hanem mentünk a szüleink után, és amit tudtunk, kint az árendás földön segítettünk nekik. Ezt is meg kellett említenem, mert ezek után szabad csak rátérnem arra, hogy olvasó voltam kisgyerek korom óta, az idősebb testvéreimtől 4-5 éves koromban megtanultam írni és olvasni, ezt követte egy 2-3 éves óvodáskor, és csak azután az elemi első osztálya.

Nyolcéves koromban – pontosan emlékszem rá – beiratkoztam a topolyai Római Katolikus Kőr könyvtárába, akkor ezt így hívták, mert akkor az egyház irányítása alatt állt az a könyvtár, és kezdetben engedelmesen és szófogadóan vittem haza mindazt a *Dugó Dani*-féle elképesztően unalmas, rossz gyerekkönyvet, amit a jóindulatú és boldog emlékezetű

Bencsik bácsi a kezembe adott, de aztán úgy másodikos-harmadikos koromban kérésemre valamelyik Móricz Zsigmond-regényt kaptam kézhez, és emlékszem, hogy 9-10 éves koromban mindazt a Móricz-könyvet elolvastam, ami található volt abban a könyvtárban. Természetesen az igazi az volt, amikor csaponghatott az olvasói kíváncsiszkodás, és amikor útirajzokat is, sőt, nagy, albumszerű, képekkel teli könyveket is vihettem haza, mert ezek a képek nekem sosem az olvasás megkönnyítését, leszűkítését jelentették, mint annak a szerencsétlen gyereknek, akivel megutáltatták az olvasást, hanem inkább a képzelet szabad csapongását toldotta meg bennem, hiszen képzeletben nem volt hiány a Vágóhíd sori kis szegény parasztgyerekekben. Ezt így azért kerekítettem le, mert 12-13 éves voltam talán, amikor sorra kerülhetett egy hosszabb utazás is, mert az utazás volt a kiszabadulás, az eljutás, ez volt a nagy belső mozgóereje minden képzelődésünknek, és eljutottam egy ingyenes nyaraltatás során Budapestre. Emlékszem, hogy a vezető tanárunk elvitt bennünket még a Kerepesi temetőbe is. Jó helyre vitt, a magyar történelem és irodalom nagyjainak földi lakóhelyéhez, és én emlékszem, milyen megdöbbenés volt az nekem, hogy Ady Endrének, akkor legalábbis, aránylag szerény sírhelye volt, különösen Kossuth Lajoséhoz mérten, noha az én akkori kis olvasói tudatomban semmivel sem jelentett külön nagyságot Kossuth Lajos Ady Endrénél. Az én mérlegelésem szerint a költőket és írókat, vagyis akik könyveket írtak, azokat politikai nagyságokkal, sőt akár fejedelmekkel is lehetett mérni. Emlékszem arra is például, hogy Bonaparte Napoleon életregénye kihullott a kezemből, háromszor próbáltam elolvasni, és nem lelkesített az, hogy Bonaparte Napoleon hogyan élte le az életét.

Visszatérhetünk majd még beszélgetésünk során ehhez a közérzet kérdéshez, ami nálam, mondom, inkább egyfajta életérzés, de korántsem annak egy a fiatal korban kialakult változata, amit Weltschmerznek, világfájdalomnak is neveznek közhelyszerűen. Inkább egyfajta szegény-paraszti realitás, a szegényparaszti életélmény alakította ki bennem, és ha rapszodikusán elcsapongtam is a körülírással, azért tettem, mert a szegényparaszti világ most már egy olyan távoli fogalom, hogy ha a fiatalok hallgatják véletlenül az embert, akkor mindig kell hozzá egy pár óvatos körülírásféle, hogy mi is volt az valójában. A szegénységről nekem valóságos emlékeim vannak, a szegénység nem csak az, hogy jóllaktunk-e, vagy nem. Sokkal több. Elsősorban érzékenység dolga. Sérelmek. Jellemet edző, alakító próbatételek, és így tovább. De maga a szegénység, az is lehet emberformáló tényező, és életérzést is alakító tényező, hiszen ha arra gondolok például, hogy mit jelentett nekem igen fiatalon már,

hogy édesanyánk állandóan ócska szalmával vagy pedig kint a földeken összeszedett kukoricacsumával tüzelget a sparheltjában, és hogy soha nincs neki rendes tüzelője, fája, akkor ez valójában egy megírhatatlan elégia, egy életre szóló elégia, hogy egy asszony, aki abban az időben mégiscsak a legtöbbet jelentette, később más asszonyok beleszólnak ugyan az életünkbe, de ha anyánkra gondolunk vissza, hogy valamikor egyszer egy nagy ünnepi ebédhez három kiló fát vehettünk a Blahó-féle boltban, mert akkor még felaprított tüzelőfát is árultak a szegényeknek a Vágóhíd sori boltban, és egy ilyen nagy ünnepi készülődéskor, amikor nagyon akarta, hogy minden jól sikerüljön, akkor a kezembe számolta annak a három kiló, nem tudom, talán gyertyánfának az árát, hogy menjek és vegyek. És én emlékszem, hogy kosarat vagy ilyesmit nem vittem, kicsi voltam, és az a fa minduntalan kihullott a kezemből, pedig átkaroltam, magamhoz szorítottam és úgy vittem haza nagy diadallal. Amíg hazáig értem a föl-fölszedett gyertyánfa darabokkal, mind összeszurkáltam a mellemet, annyira szorítottam magamhoz, mert hát nyár volt és ing nélkül, mezítelen felsőtesttel mentem haza. Ez megint nem gyerekklapba kívánczó szépelgés, vagy lírizmus, hanem egyszerűen egy konkrét emlék, hogy ez is alakíthatja az embert, a szegénység ilyenfajta átélése. De természetesen az is, hogy ugyanakkor serkentő erővel hatott rám mindez, és az elemitől egészen az emberiséget megrontó 18-19 évig, amikor elkezdünk tagadni és csalatkozni, és kételkedni, egészen addig valójában eminens diák voltam, szinkitűnő, és erről, akik kérdeznek is író-olvasó találkozáson, szinte nem merek beszélni, nem is szabályos dolog, hogy valaki később író lesz, költő lesz, és ilyen bizonyítványai voltak. Mindennek az volt az oka, ismét tréfásan mondom, „oka”, hogy helyt kellett állnom és meg kellett mutatnom, hogy tudok annyit, vagy vagyok képes annyira, mint mondjuk az úgynevezett falusi vagy kisvárosi úri gyerekek.

Charlotte Brontë írta a Shirley című regényében, hogy a nyomor gyűlöletet szül. De magánál a nyomor nem gyűlöletet szült, legkevésbé, hanem szeretetet. Mivel lehetne ezt magyarázni?

Azt hiszem, hogy az arisztokratáknak is egyfajta fényességben jelenhett meg a gyerekkoruk, ami több volt az általam elképzelt arisztokrata életmód fényénél. Én nem tehetek róla, ha idealizálok, eszményítem a gyerekkort, akkor csakugyan nem csupán a sajátomat idealizálok, hanem egy kicsit úgy nézek minden életkezdesére. Tehát azt hiszem, hogy nemcsak a külső világban, hanem bennem magamban, alkatomban is

kell az okot keresnünk. Az, amit úgy mondanának, hogy erőteljesen élni az életet, én azt hiszem, hogy az elsősorban a gyerekre jellemző. Talán szerencsés körülmény volt az, hogy egy roppant érzékeny lelkületű és fogékony, a lélek minden rezdülésére érzékenyen reagáló parasztasszony volt az édesanyám. Ezek a meghatározások ismét nem az eszményítés jogán tódulnak most föl bennem, hanem tudatosan is fel tudom mérni, hogy mit jelentett életemnek egy ilyen tanúja, ha szabad az édesanyát tanúnak nevezni. Én például sok mindenre nem emlékeznék, hogyha az ő meséi nem léteztek volna. Amikor mesélt, hogy mondjuk mi történt, vagy mit mondtam valamikor hároméves koromban, én esetleg öt éves lehettem. És mindez úgy rögződött meg bennem az ilyen családi, vasárnap délutáni hangulatokban eleredő mesélgetések közben, mint hogyha csakugyan emlékeznék rá. Egybefolyik a konkrét emlék az anyám meséjében hallott élménnyel vagy emlékkal. Így mertem elindítani magamban pontosabb megfogalmazásban is például a *Jobbágyok unokái* című hosszabb, ön-életrajzi jellegű elbeszélő költeményemet, és joggal kérdezték meg egy író-olvasó találkozón, hogy honnan vannak azok a korai emlékek bennem, hiszen az ember emlékező kora csak később kezdődik, én viszont annyira meggyőzően beszélek minderről, a képek úgy sorjáznak, hogy az olvasó csak később hökken meg, később kezdi kérdezgetni, hogy hát hogyan is emlékszik erre a költő ilyen hitelesen és meggyőzően. Ezek voltak az édesanyai mesék. Róla különben még csak annyit, mert ez is rámutathat az én alakulásomra, hogy valahol Topolya és Nagyfény között egy szálláson uradalmi cseléd volt apámmal. Nagyon nótás és nagyon szép beszédű lány volt, olvasott és harmonikázott, és maga varrta a ruháit. Tizenhat éves lányként élte meg a világháború kitörését, és hét határból jártak hozzá a cseléd lányok, mert megtudták, hogy szép leveleket tud írni. Csak annyit mondtak, hogy állnak a párjukkal, aki kiment a frontra, és anyámnak nem is kellett több, már írta is a csodálatos leveleket. Hát azt hiszem, hogy nem mindennapi cseléd lány volt, és nyilvánvaló, hogy a gének által az ember örökölhét egyfajta alkatot, egyfajta érzékenységet, amit persze később az életnek meg a munkának meg a körülményeknek kell kiművelniük, kialakítaniuk az emberben.

Ezért mondom, nem hiszem, hogy csak a környezetben, nem abban a Topolyában, nem is abban a későbbi diákvárosban, Kosztolányi városában volt a titok, hanem abban, hogy nekem előbb jelentette a napnyugati ugarok budárházát az a Szabadka, mint a Kosztolányira emlékeztető Palicsi út menti házat, amit később lebontottak, és ezt a megkülönböztetést azért mondom, hogy ott sem irodalmi vagy valami szublimált élményekről volt szó elsősorban, hanem a valóságos, konkrét napokról,

és konkrét napnyugati ugarokbeli szőlőmunkásokról, ahonnan minden reggel én csináltam az első csapást a hóban, és körülbelül egy óra kellett, hogy bejussak a gimnáziumba, gyalog természetesen. Én azt hiszem, hogy ezek voltak a szerencsés fogódzók az én életemben, hogy sosem sikerült az életemnek elvonatkozódnia a valóságtól, a konkrét környezettől, és így vált bennem élménnyé az is, amikor szomszédok beszélgettek kis szoba-konyhás, Vágóhid sori otthonunkban, életről, halálról, háborúról, gyerekszülésről, boldogságról vagy boldogtalanságról a kemence padkáján üldögélve. Ez telített élménnyel, és állítom most már életre szóló értékekkel akkor is, hogyha egy szabadkai váróteremben kellett nyolcadikos gimnazistaként várakoznom egy hazafelé induló vonatra, és hiába volt a hónom alatt mondjuk Lukács György valamelyik kötete, a hiába azt úgy kell érteni, hogy nem elsősorban abból táplálkoztam, hanem megvolt hozzá már az alap, és mindaz, ami erre – most nagyon iskolásan fogalmazok – ráakódott, az csakugyan felépítmény volt.

Fehér Ferenc neve először nyomtatásban az Ifjúság Szavában jelent meg, rögtön a háború után, egy szerkesztői üzenet keretében. Nem tudom, emlékszik-e rá, fordításokat küldött a szerkesztőségnek, jónak tartották, továbbiakat kértek. Azért kérdezem ezt, mert ha ilyen intenzíven élnek ezek a korai élmények, akkor valószínűleg elég korai élmények lehetnek azok is, amelyek meghatározták az itt élő különböző nemzetek és nemzetiségek együttélésével kapcsolatos álláspontjait is. Rengeteget fordított, nem tudom pontosan, harmincegynéhány kötetet. Mikor döb-bent arra rá, hogy „itt élned, halnod kell”, ezekkel együtt, de úgy mégis, hogy a személyi integritását is megőrizze?

A második világháború itteni életünket érintő első eseményei után, pontosabban azután, hogy 1941 kora tavaszán gyorsan befejeztük a polgári iskolai tanulmányainkat, nálam maradt az akkori szerb polgári iskolai diákkönyvtárból egy olvasmány, Ivan Cankar novelláskötete, zágrábi, horvát kiadásban. Ezen a nyáron – amikor már Magyarország is csatlakozott a fasiszta hadakhoz, és Magyarország is hadat viselt a szovjet szövetség ellen, tehát amikor már mélyen benne voltunk a háborús eseményekben, én kis dinnyeföldi csösszé vedlettem át, apám árendás dinnyeföldjének a nádkunyhójánál teljesítettem nagyon komoly szolgálatot, a kutyámmal együtt – ezt a könyvet vittem magammal és ezt olvastam. Ezt az olvasgatást idézőjelbe is tehetném, mert valójában, azon kívül, hogy latin betűkkel szedték a szöveget, édeskeveset értettem meg belőle, de azért

valamennyit mégis, hiszen már az elemi öt osztályában is tanultunk valamiképp szerbül, csak hát a homogén magyar nyelvi környezet, a to-polyai nyelvi élmény elsősorban és természetesen magyar nyelvi élmény volt. Nekem mégis az írott, a nyomtatott szó megfajtása olyan élményt jelentett – természetesen hozzájárult ehhez Cankar íráskészsége is –, hogy izgalomban lejegyezgettem a megfajtott vonatkozásokat, hogy miről is szól Cankar ebben, illetve nem a Cankar, hanem az írás, mert talán meg sem néztem, hogy ki is az író. Lejegyezgettem, és így vittem este haza, hogy elmondjam, miket olvastam. Nem tudtam, hogy ez a kezdet, pedig az volt. Véletlen rátalálás, ösztönös rátalálás, és valójában mindennek mélyén – ismét nem az esztétikai teljesség kedvéért fogalmazok így – egyfajta társkeresés. És annak a jelképes nádkunyhói magánynak az elűzése, megfelezése lényegében valakivel, valamivel, ha mással nem, hát azzal a munkával. Emlékszem rá, mint kisgyerek este lehajoltam, és míg segítettem anyámnak a beteg, visszeres lábát megmosni – mert ő nehezen hajolt –, fél szemmel olvastam neki a szétvagdosott papírzacskóról a Cankar-novellát, hogy egy gyerek valamikor hogyan bántotta meg az édesanyját. Mi elég sokan voltunk gyerekek, és gyakran megbánhattuk őt, azért is volt olyan ellágyuló, mert emlékszem, hogy csakugyan a kezemre pottyant a könnye, annyira meghatódott. A helyzetem is, meg azon is, amit meséltem neki. Hát így kezdődött, és valójában a későbbi fordításaimban is egy kicsit – idézőjelesen – meg akartam hatni azokat, akiknek fordítok. Nagyon fontos volt számomra, hogy ne csak mutatóvány, attrakció legyen az, amit csinállok, hanem valahogy célba találjon. Ez is megmaradt, ez is végigkísért egy kicsit az életemben, és valószínűleg nem sokban fog módosulni ezután sem a fordítói alapállásom, sem pedig életfelfogásom és ars poeticám.

Később a diákszobák magánya váltotta ki belőlem azt, hogy ha már megírtam a magam versét, ha már megírtam azt, amit meg kellett írni, tovább keresgéltem, tovább kerestem önmagamot, meg a semmittevést kerülő, cselekvő állapotot, amiről már szóltam a beszélgetésünk elején. Tulajdonképpen ott a napnyugati ugarok budárházában, abban a diákszobában kezdtem népmeséket fordítani magyarra, és ezeket beküldtem a korabeli *Pionírújságnak*. Ezekkel párhuzamosan zajlott le az, amiről említés hangzott el, hogy az *Ifjúság Szavának* küldtem hasonlóképpen munkát, de verset, és a korabeli szerkesztő, Gellér Lajos válaszolt is nekem. Jó érzékkel mutatott rá, hogy az egyik versemben Arany János *Ágnes asz-szonyának* a hatása érezhető, de biztatás is volt az észrevételében. A *Munkánk* című szabadkai középiskolásoknak készülő lapban már megjelent egy versem akkor, vagy legalábbis ebben az időben, és azt hiszem, nem

tartunk még ott, hogy hónapokat meg pontos dátumokat keresgéljünk, azt majd valamikor egy vajdasági irodalomtörténész remélhetőleg elvégzi, megtalálja. Fontos az, hogy azok a szabadkai gimnáziumi évek voltak munkásságom kiindulópontjai, és a fordítás csakugyan kezdettől kísér. Arra is emlékszem, hogy egyszer, amikor teljes két napra hazamehettünk a november 29-ei köztársaságnapi ünnepen, akkor természetesen nem a dátum, nem az ünnep és a stílus kedvéért, de akkor szerb népdalokat kezdtem olvasgatni, és az olvasgatás közben azonnal fordítani is. Rendkívül boldog voltam, amikor rátaláltam a *Boldogtalan* – vagy szerencsétlen, de inkább boldogtalan – lány, a *Nesrečna devojka* című szerb népdalra. Azért voltam boldog, mert épp azt a népdalt ízlelgettem negyvennégy őszén az óverbázi gimnázium ötödik osztályosaként – mert egyfajta iróniával mondhatom –, még szerb óránk is volt hetente egyszer a megszállás éveiben. Csakhogy az nekem nem unalom volt, hanem nagy izgalom, és épp ezt a *Boldogtalan, szerencsétlen lány* című népdalt ízlelgettem, amikor odarohant mindenki az ablakhoz, az óverbázi főutcán egy csont-bőr emberekből álló menet vonult el, október első napjairól volt szó, nem sokkal utána egy éjjel felköltött bennünket Lotz Jakab, az igazgató az óverbázi internátusban, hogy meneküljünk, ki merre tud, mert itt vannak az oroszok. Csakugyan dörögtek már az ágyúk. Tehát október eleje volt, és ma is hiszem, hogy Radnóti is ott ment közöttük, és egész biztosra veszem, hogy az volt az a halálmenet, amelyik elvánszorgott később Cservenkáig is, sőt néhányan azon is túl... Mondom, egybefolynak az emlékek. Ez a közelség, az együttélés nekem csak ilyen emlékekre és emlékképekre épül. Hasonlóképpen etikai fogantatású emlék most már bennem, de korábban is az volt lényegében, hogy mondjuk vittem ki az ebédet apámnak valahova a szántóföldre, és a Bajsára vezető kövesúton szerencsétlen foglyokat tereltek a tábor szuronyos őrei, és kinyúlt egy kéz – a hangot nem hallottam, csak a kezét láttam, vagy az illetőnek a szemét –, a tejeskannám felé nyúl, amelyikben víz volt. És adtam is inni, vagy vittem is oda. Ha az őrszerevette, akkor elzavart. Amikor nem nézett oda, akkor megint vittem vizet annak a szerencsétlennek. És ezek zömmel szerbek voltak, szlávok legalábbis, akiket persze nemcsak a szlávságuk miatt, hanem nyilván kommunista meggyőződésük miatt is üldöztek, de ez akkor nekem nem volt fontos. Az volt a fontos, hogy szomjazó, szerencsétlen ember legyen mellettem, és vizet adhatok neki. És egyáltalán nem éreztem úgy, hogy valami olyasmit cselekedtem, olyasmit tettem, amit nem volna szabad. Csak növekedett bennem az igazságtalansággal szembeni ellenállás. Különben jajdulások is hallatszottak, meg panaszos kiáltások is néha, mert vagy beleütött a hátukba egy-egy űr, vagy megbotlottak, és a fölsebzett

talpuk miatt jaidultak föl az emberek. Később írtam meg – nem akkor természetesen, kisdíakként –, hogy itt tanultam meg, hogy a szerb, vagyis a szláv jaoj és a magyar jaj mennyire hasonlít egymásra. Persze, ezt nem tréfásan folytatom tovább, nem tudhatom, hogy egyáltalán van-e másfajta jaj is a földön, az emberiség nem tudom hány ezer nyelvén, de ez a közeli párhuzam, ez azért fontos számomra, a szimbolikus fölfedezéseket mindig szerettem, érzékeny is voltam velük szemben.

Folytathatnám természetesen azzal is, hogy a későbbi íróvá válással, vagy íróvá ütéssel, tehát az írószövetségi tagsággal együtt járó országjárások, találkozások, barátkozások, amelyeket hiábavaló is volna felvázolnom, hány barátot szereztem. Ez természetesen azt a kényszert is magával hozta, hogy ha hazatértem, akkor foglalkoztam azzal az emberrel, akit megszerettem, akit megismertem, egyszerűen az ismerkedésnek a folytatását jelentette, hogy ha addig talán nem ismertem meg kellőképp. Ez viszont ahhoz segített hozzá, hogy rátaláltam egy vagy két olyan versre, amelyiket le kellett fordítanom kényszerből, azzal, hogy soha az illető talán meg sem tudta, hiszen az egyfajta hivalkodás lett volna, hogyha a jelentkező levelémhez csatoltam volna a *Magyar Szóban* vagy a *7 Napban* megjelent versének a magyar fordítását. Ezt most tréfásan teszem hozzá, később ez azért is veszélyes lett volna, mert lapjaink – egyszer ámulva tudtam meg –, ilyen esetben nem is mindig küldik el a tiszteletdíjat a szerzőnek, és hát valójában egyfajta följelentő lett volna belőlem, hogyha minden esetben világgá kürtölöm és bizonyosságát is adom annak, hogy valaki megjelent nálunk magyarul. Gyakran haza se kellett jönnöm, előfordult – különösképpen akkor, hogyha magyar hallgatókkal ültünk szemközt, például a kanizsai író-olvasó találkozók, vagy pedig a vajdasági körutakon –, hogy ott a helyszínen rögtönözte az ember, és rögtönzi még ma is a fordításokat, mert hát sajnos irodalomszervező képességeink végesek. Igen ritkán fordul elő, hogy eleve lefordítjuk egy hozzánk érkező vendégnek a műveit, és esetleg azzal várjuk. Ezt szerettem volna még hozzáfűzni, hogy valójában mindig az élet diktálta a tevékenységemet, és nem egyfajta kizárólagos cél vagy kizárólagos elméleti alapállás.

Nem sok író utazott annyit az országban, mint Fehér Ferenc. Ennek ellenére is ragaszkodott a Vajdasághoz. Egy könyvben olvastam Fehér Ferencről a megállapítást, hogy Illyés Gyula tanítását fogadta meg: akkor érzi magát otthon a világban, ha otthon lehet azon a földön, ahol született. Otthon érzi magát egyáltalán a világban? Azt hiszem, hogy az íróember végső soron mindig egyedül van, amikor ír.

Előbb talán azt mondanám el, hogy céltalanul, az utazás kedvéért soha nem utaztam. Mindig meghatározott oka, célja, rendeltetése volt útjaimnak, ezért van az, hogy elsősorban író-olvasó találkozók ürügyén szálltam vonatra, vagy ültem kocsiba, íróegyesületi tanácskozások, úgynevezett irodalmi szemináriumok, megbeszélések szólítottak vagy Macedóniába, vagy Szlovéniába. Már jócskán túl voltam a mozgékony huszonéves koron, amikor mondjuk örömmel vállaltam egy szlovéniai meghívást szlovén nyelvi szemináriumra, amikor mások, ki-ki tehetsége és meggyőződése szerint nyaralni megy. Ljubljanába nyelvi szemináriumra mentem el két hétre, és ma is úgy érzem, hogy az egyik legszebb útirajz-sorozatokat írtam Szlovéniáról és Szlovénia földjéről, történetéről, embereiről annak az utazásnak az eredményeképpen. Ezt soha nem tettem volna meg, hogyha nem vállaltam volna a nyelvi szemináriumot. Tudniillik, elvittek bennünket Kočevski rogra, a régi szlovéniai partizán bázisokba, és ma is megborzongva gondolok vissza mindarra a sok szépségre, és egyúttal megrázó élményre, amit akkor éltem át. Nem biztos, hogy minden más résztvevő ugyanúgy élte át azokat a dolgokat, de én egyfajta szlovén előélményekkel indultam útra, és így érzékenyen érintettek a bekövetkező események. Az volna a leglényegesebb, hogy valójában hasznos utazásaim voltak, szerencsés vagyok e tekintetben. Másrészt soha nem úgy fogtam fel egy-egy utat, hogy valójában mit tudok abból azonnal megírni, hittem abban, hogy elraktározódnak az emberben ezek az élmények. És például a *Hazavezérlő csillagok* című naplójegyzetkötetemről sokszorozottan érzem úgy, mint a verseskönyveimről, hogy nem készült el véglegesen, nem zárult le vele semmi sem, folytatása kell hogy legyen, és a folytatás már készül is ebben az *Egyazon ég alatt* című, kiadás előtt álló könyvemben.

Hogy otthon érzem-e magamat a világban, ez az én számomra kissé elvonatkoztatott kérdés. Könnyed eleganciával kellene erről beszélni, mint ahogyan az életfilozófiával foglalkozó emberek tudnak zsurnalisztikai színvonalon beszélni. Ahogy múlik az idő, márpedig jócskán múlik, 56 éves vagyok, egyre inkább úgy érzem, hogy ott a helye az embernek, ahol használhat, ahol a legtöbb értelme van a létezésének. És ha ezt a helyet legalább megközelítheti, akkor otthon kell érezze magát a világban. Én abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy nem szakadtam el semmiféle vonatkozásban, sem földrajzilag, sem szellemileg, érzékenységben sem, emlékezésben sem, sőt reménykedésben sem ettől a bácskai, bánáti, vajdasági, vagy leszűkítve, topolyai világomtól, és azért tartom szerencsésnek ezt az állapotot, mert úgy érzem, hogy egyes-egyedül és kizárólag itt adhatom a legtöbbet. Ha például engedtem volna egyszer egy

alkalomnak, és elmentem volna Zágrábba, és elmentem volna újságírónak, fiatalon, lehet, hogy ma elfogadható cikkeket írnék a *Vjesnik* című zágrábi napilapnak, de föltételezhetően azt várnák tőlem ott az olvasók is meg a szerkesztők is, hogy a magyar–jugoszláv, illetve a jugoszláv–magyar művelődési vonatkozásokat keressem. Miért végeznék közepes erővel valamit, hogyha itt, az én világomban mindezt teljes kapacitással végezhetem, amíg az egészségem engedi? Magyarán szólva, ezt úgy is mondhatnám, hogy semmiféle karrier kedvéért, semmiféle érvényesülés kedvéért az író, a költő, a magamfajta ember nem változtathat környezetet, akkor sem, ha ez nem jelenti okvetlenül a haza felcserélését. Noha nem kimondottan irodalmi téma, én hozzáfűzném azt, hogy két ízben jártam Nyugat-Európában dolgozó munkásainknál, és meggyőződtem róla, hogy elsősorban az a veszély fenyegeti őket, hogy elvesztik majd a gyerekeiket. Nem úgy, hogy ellopják őket gengszterek, bár még az is előfordulhat ott, hanem sokkal végzetesebben, reménytelenül fogják elveszteni őket. Úgy, hogy az érvényesülés kedvéért már a szülők maguk svédül, németül, vagy angolul beszélnek a gyerekükkel, még ha makogják is azt a nyelvet, mert hiszik, hogy a gyerek majd így lesz a legboldogabb, hogyha nem lesznek már neki ilyen nemzetiségi „púpjai”, ahogy én azt tréfásan szoktam mondani. Hogy milyen, hány nyelvű, milyen érzelmű, hova tartozik, milyen nemzetiségű. A kispolgárokat idegesíthetik ezek a fogalmak, én pedig mindig őszintén vallottam, hogy természetesen elsősorban magyar vagyok, apám-anyám az volt, neveltetésem az volt. A magyar irodalom, a magyar történelem, a magyar életérzés helyre rakta bennem a szónak a legigényesebb értelmében mindazt, amit később tanultam, amit átéltem, és amit tapasztaltam az életben. Most már tudom, hogy nem elég magyarnak lenni, mint ahogy nem elég szerbnek lenni, vagy töröknek vagy amerikainak, és ezt nemcsak egyfajta modern életérzés vagy a kor parancsa nyomán mondom így, hanem azt hiszem, nagyon magányos és nagyon szerencsétlen az az ember, aki kizárólagosan magyar, vagy kizárólagosan szláv, vagy német, vagy román. Nem azért, mert leszűkült a világ, ahogy azt közhelyszerűen mondjuk, nem azért, mert egy gombnyomásra értesülhetünk minden embertársunk életéről újszólván, de ezért is. Meg azért is, mert kiderült, ahogy az eszperantó nyelv nem helyettesítheti Shakespeare nyelvét vagy Vörösmartyét, csupán azért jó, hogy elősegíti az alapvető megértést, ugyanígy az is kiderült, nem az a nagy valami, hogy sokat fordítunk. A nagy valami az volna, hogyha annyira ismernénk egymás nyelvét, hogy még fordítjuk is egymást. Ezt még egyszer elmondom, mert ezt soha még senki nem értette meg. Én úgy fogom fel ugyanis, hogy a fordítás kényszer. Nem

erény vagy érdem, hanem egy tragikus kényszer. A fordítás ma azt jelenti, hogy fordítanunk kell, mert különben semmit nem fognak tudni rólunk, illetve azokról, akiket fordítunk. Semmit. De milyen gyönyörű volna olvasni egymást eredetiben, olyan jól ismerni egymást, hogy még azt a fényűzést is megengedhetnénk magunknak, hogy meglátjuk, milyen ez, hogyha azt lefordítjuk. Tehát ha ünnep lenne a fordítás, és nem egy hétköznapi, sorkatonai menetelés közben végzett munka. Aki így fordít ma, akinek ennyit jelent a fordítás, az maga is fényűző, az nem fogja fel és nem tudja átélni a szerepvállalás fontosságát. Ezt a szót: szerepvállalás először mondom, mondhattam volna a legelején is. Nemzetiségi író vagyok. Művelődések, irodalmak, nyelvek határőrvidéki – történelmi a kifejezés – vonalán, hát nem engedhetem meg magamnak azt a luxust, hogy csak egy nyelven olvasok. Nem engedhetem meg magamnak azt a fényűzést, hogy bezárkózom egyfajta kizárólagos nemzeti közérzetbe, még kevésbé engedhetem meg, mert ez nem példamutatás, és még mindig szükséges a példamutatás. Gyereknek is. Nem mindegy, hogy mit hagyunk a gyerekeinkre. Én nem csak az anyanyelvet fogom rájuk hagyni, talán a magatartásomat is, a szerepvállalásomat. Azt, hogy egy meglehetősen összetett korszakban kerestem a helyemet, és ott álltam meg, ahol úgy gondoltam, hogy a leghasznosabb lehetek.

Az ön magatartása Szentelekyére hasonlít, aki Párizsban járt, végigjárta Olaszországot, Egyiptomot, állandóan elkíváncozott, aztán visszajött, és itt megcsinálta a couleur locale-t. Nála ez jórészt taktika is volt. Önnél nem tudom, néha úgy tűnik, hogy kálvinista predesztináció.

A megállapítás lehet, nem pontos, de helytálló. Helytálló akkor, ha a szolgálatteljesítés komolyságáról, komolyan vevéséről van szó, de nem pontos talán akkor, hogyha alapvető életlélménybeli magatartásformákról van szó, de ezek a különbözőségek nem döntőek. Én nem hiszem, hogy a Szentelekyről írt versemben elszámoltam mindazzal, amit ő nekem jelentett és jelent ma is, minden esetre jelentős számadásnak tartom azt a verset. A versben néha pontosabban és döntőbben fogalmaz az ember, mint egy ilyen rádiós beszélgetésben, de azért hadd tegyem hozzá, hogy az a vers soha nem született volna meg abban a drámai sűrítettségben, ha nem egy meghatározott időpontban, nem egy szíváci kocsmaasztalnál írtam volna. S ettől a kocsmaasztaltól nem kell megijedni, mert remélem nincs ilyen hírem, hogy iszom, másrészt nem is szokásom kocsmaasztalnál írni, általában szükséges az íróasztal és az otthoni munkahangulat.

De várakoznom kellett egyszer Ószivácon, talán arra, hogy megjönnek a társaim is, és kizarándokolunk Szenteleky sírjához. Korán érkeztem, és nem a kocsmában töltöttem én az időmet, hanem ellátogattam a helybeli iskolába. Ha jól emlékszem, március 23-a volt, valahogy a tavasz kezdete, és a sziváci iskola összes magyar kisdíákjának a létszáma is 23 volt. Ami önmagában gyönyörű szám, életkornak is nagyon szép, a megdöbbenő csak az volt, hogy a tanítónő sorolta, hogy tavaly még mennyi volt, tíz éve mennyi volt, ötven éve mennyi és száz évvel azelőtt mennyi volt. Ez volt a megdöbbenő, ez volt a fájdalmas ott, Szenteleky omladozó lakóháza, lakhelye, egykori háza szomszédságában. Még mindig nem inni mentem be a kocsmába, különben minek védekezsem, ihattam is volna, de ilyen elszántsággal, ilyen drámai zaklatottsággal írtam én azt a Szenteleky-verset, és így került bele az a sor, ha pontosan nem idézem magamat, akkor majd utánaéz: „szól majd a költő, ha lesz még kinek”. Hát azt hiszem, hogy ez a sor, ez az önidéző egy sor megbocsátható egy ilyen hosszú beszélgetésben. Segítségként, mankóként veszem elő, mert egyfajta kulcsa is az én igyekezetemnek, hogy helytálljak. Kulcsa olyan értelemben, hogy nemzetiségi ügyet is szeretnék szolgálni – sosem rejtettem véka alá –, és ez egy kicsit a megmaradás témája is. A lassú, észrevétlen asszimilálódás témája is. Amit úgy látszik senki sem akar, én mindig hittem, hogy senki nem akarja, de azért hadd érintsük egy ilyen fináléban ezt is, a Szenteleky-vers ürügyén legalább, azzal a komolysággal, ahogy eddig is beszéltünk róla, hogy nem tragédia biológiai, nem tragédia egyáltalán államalkotás dolgában, jogilag, az ENSZ szabályai szerint sem tragédia, hogyha észrevétlenül asszimilálódik egy nemzetiségi egység, mert úgy hozták a körülmények, a történelem és sok minden más tényező. De azért engedjessék meg a költőnek, aki ezt az ügyet szolgálja, hogy hidat épít. Ez egy nagyon közismert fogalom, és nagyon szomorú lenne, ha egyszer csak a híd egyik felére kerülne, és kiderülne, hogy nincs kinek átbeszélni, és nincs honnan átbeszélni.